

Вінницька обласна державна адміністрація
Управління культури і туризму
Вінницької обласної державної адміністрації
Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека
ім.К.А.Тімірязєва
Державний архів Вінницької області

Родина Косачів і Поділля

Літературно-краєзнавче дослідження

Вінниця, 2011

ББК 83.3 (4 УКР-4ВІН) 5-8
УДК 821.161.209 (477) 43/.44)«18»
Р-60

Відповідальна за випуск Н.І.Морозова,
директор Вінницької ОУНБ ім.К.А.Тімірязєва

Родина Косачів і Поділля: [літ.-краєзн. дослідж.] / Вінниц. обл. держ. адмін.; Упр. культури і туризму Вінниц. обл. держ. адмін.; ВОУНБ ім.К.А.Тімірязєва; Держ. архів Вінниц. обл.; підгот. К.В.Завальнюк, І.М.Журавлівський, Т.В.Стецюк; бібліогр. список «Поділля у долі видатної родини» Т.В.Котуз; авт. ред.; відп. за вип. Н.І.Морозова. – Вінниця, 2011. – 104 с.

Літературно-краєзнавче дослідження присвячене маловідомим сторінкам перебування родини Косачів на Поділлі, а також її творчим зв'язкам з культурними та освітніми діячами нашого краю. Воно відкриває нові сторінки в біографії славетної родини Лесі Українки на подільській землі.

Книга, на думку авторів, буде представляти значний інтерес для фахівців-філологів, істориків, краєзнавців, літераторів, студентів, а також для всіх, хто цікавиться минулим рідного краю.

© Вінницька обласна універсальна наукова
бібліотека ім. К.А.Тімірязєва, 2011

© Державний архів Вінницької області, 2011

Від авторів

25 лютого 2011 року минуло 140 років з дня народження геніальної української поетеси Лесі Українки. Як зазначалося у ювілейній статті з нагоди цієї славетної річниці у газеті «Голос України» від 25 лютого 2011 року: «Леся Українка – одна з найяскравіших зірок на небокрузі вічності, під яким суджено страждати і любити, захищати свої національні інтереси й розвиватися – одне слово, утверджувати своє місце під сонцем нашому народу. Її ім'я заслужено стоїть в одному ряду з такими знаковими постатями української нації, як Богдан Хмельницький та Іван Мазепа, Тарас Шевченко й Іван Франко, Симон Петлюра і Михайло Грушевський... Тобто поряд з тими, хто своє життя поклав на вівтар інтересів українського народу, ведучи його до свободи й незалежності...».

Шануючи пам'ять великої поетеси, колектив вінницьких істориків-краєзнавців (К.В.Завальнюк, І.М.Журавлівський, Т.В.Стецюк) підготував літературно-краєзнавче дослідження, присвячене маловідомим сторінкам перебування родини Косачів на Поділлі, а також її творчим зв'язкам з культурними та освітніми діями нашого краю.

У першій частині книги «Подільські сторінки життя і творчості Лесі Українки» автори розглядають питання про перебування великої доньки українського народу на Поділлі.

У другій частині праці, яка називається «Ім'я Косачів на літературній карті Вінниччини», автори подають перелік населених пунктів сучасної Вінницької області, в яких свого часу перебувала родина Лесі Українки. Чимало місця у зазначеному контексті автори відводять дослідженню обставин перебування родини Косачів у Могилеві-Подільському, де вона проживала з 1920 по 1924 рік (а Ісидора Косач-Борисова – у 1912-1925 рр.).

У своїй праці автори використовують невідомі широкому загалу архівні документи, ціла низка яких вводиться у науковий обіг уперше. Книгу суттєво доповнюють унікальні світлини із фондів Державного архіву Вінницької області, а також авторські знімки.

Літературно-краєзнавче дослідження представляє значний інтерес для фахівців-філологів, істориків, краєзнавців, літераторів, студентів, а також для всіх, хто цікавиться минулим рідного краю.

Автори висловлюють щире подяку за допомогу у підготовці та виданні книги добродіям: Валерію Войтовичу, Василю Черняку, Надії Вартанович, керівництву ОУНБ ім.К.А.Тімірязєва, працівникам СІБС, краєзнавчого та бібліографічного відділів, читальних залів, сектору редакційно-видавничої діяльності.

Частина I

Подільські сторінки життя і творчості Лесі Українки

Леся Українка. Фото 1884 р.

Життя та творчість геніальної поетеси, великої доньки українського народу Лесі Українки, а також її родини, нерозривним, тісним чином пов'язані з Поділлям. Ще 17-річною дівчиною Леся, прямуючи влітку 1888 року потягом на лікування до Одеси, мала змогу милуватися чудовими, неповторними подільськими краєвидами, які надихнули її на створення свого першого циклу поезій «Подорож до моря». У циклі з дев'яти віршів третій з них, присвячений нашому краю, містив рядки, які нині стали майже афористичними:

«Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!
Онде балочка весела,
В ній хороші красні села,
Та хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі».

Важливе місце з-поміж багатьох інших куточків Поділля у біографії Лесі Українки та її родини займала Наддністрянщина,

Загальний вигляд м. Могилів-Подільський. 1891 р.

особливо м. Могилів-Подільський. Так, збираючись разом з чоловіком Климентом Квіткою поселитися десь поближче до рідних місць, Леся Українка у листі до матері від 21 березня 1908 року писала: «Маримо ми, коли б якось врядитись, як не в Криму (що страшенно трудно), то в Бессарабії або в Південному Поділлі...» [11]. У наступному листі, від 27 червня 1908 р., Леся конкретизує свій намір: «Зрештою, жити на Україні нам можна було б не далі на північ, як Могилів-Подільський» [11]. Цю ж думку Леся висловлює згодом і у листі до Б.Д.Грінченка: «А як уже не змога або нехить вам їхати на чужину, то може, ліпше, ніж у Криму, було б понад Дністром, у Кам'янці, – сей курортик тепер дуже вилюднів, а проте ще не навчився так обдирати людей, як «русская Ривьера», клімат там гарний, околиця гарна, а народ рідний. Я б там з охотою жила, коли б вибір житла залежав від мене» [41].

На жаль, намірам Л.Українки поселитися над Дністром завадило загострення її хвороби, що змусило шукати інших місць для проживання. Все ж, існують документи, які недвозначно вказують на те, що поетеса таки колись перебувала у місті над Дністром.

Це, насамперед, лист Ісидори Косач-Борисової, молодшої сестри поетеси, до музею Лесі Українки в Києві від 17 липня 1963 р. У листі, зокрема, зазначалося: «У Могилеві-Подільському Леся була ще зовсім молоденькою (певне, мене ще тоді й на світі не було), їздила з мамою до знайомих на скільки день. Про цю подоріж і мама, і Леся, бувало, згадували, але як ті знайомі звалися, не пам'ятаю» [8]. Окрім цього, на думку письменника А.Бортняка, Леся разом з матір'ю Ольгою Косач (Оленою Пчілкою) могла гостювати у с.Карпівка, – в маєтку, придбаному Михайлом Старицьким, що був своєрідною духовною Меккою для багатьох видатних українців (сюди приїздили Микола Лисенко, Марко Кропивницький, Марія Заньковецька, Микола Садовський, Андрій Димінський та інші)[4].

Про те, що Леся дуже добре знала наш край і була в ньому, свідчать численні фольклорні мотиви з Поділля у її творчості. Так, перекладач і краєзнавець Іван Глинський писав: «У фольклорних записах Лесі Українки є чимало пісень, що побутують на Поділлі. Поетеса дуже любила подільський народний танок «Коло» й пісню-веснянку «Подоляночка», добре вивчила подільську співучу говірку, що нагадує ніжне дзюрчання струмка. Вона навіть могла пізніше порівнювати ту говірку з іншою. Так, у статті «Малорусские писатели на Буковине», говорячи про буковинські наріччя, писала, що вони подібні до говірки «частини Подільської губернії, яка прилягає до австрійського кордону».

Окремі мотиви подільського фольклору Леся Українка використала у своїй творчості, зокрема у вірші «Веснянка», написаному невдовзі після поїздки через Поділля, а також у безсмертній «Лісовій пісні» та в інших творах» [9].

Про використання Лесею Українкою подільського фольклору писав і могилів-подільський краєзнавець та журналіст Микола Горобець, який зазначав: «Ще в дитинстві, пам'ятаю, мати співала:

– Устань, невістко,
Та бодай ти не встала.
Подій корови,
Що від батька нагнала.

– Хай ті постоять,
Що від батька нагнала.
Я ті подою,
Що у свекра застала.

А не так давно ці слова знайшов у дев'ятому томі зібрання творів Лесі Українки.

Є там і пісня про те, як дівчина просить нареченого, щоб він не їхав у Крим по сіль, бо «застане молодицею». Її здавна співають у селі Вила-Ярузькі та інших селах району.

Відома на Придністров'ї і пісня:

Ой, п'яна я, п'яна,
На порозі впала.
Одчиняй же, муже,
Бо я п'яна дуже» [15].

До речі, серед друзів і знайомих Л.Українки було також чимало вихідців з Поділля. Серед них – такі імена, як Микола Лосятинський, Данило Заболотний, Михайло Коцюбинський та багато інших. «В Одесі ... між студентами, – писала Л.Українка рідним під час свого першого приїзду до цього міста, – я знаю тільки одного подолянина Лосятинського, що міг би перекладати з російської, польської і німецької... Єсть там ще один панич Заболотний: він пише українською вірші» [2]. (Мова йде про всевітньовідомого вченого-мікробіолога, президента ВУАН (1928-1929 рр.).

Серед багатьох імен подолян, знайомих з Л.Українкою, варто назвати і зубного лікаря Леонтія Івановича Горощенка, який народився 1864 р. в містечку Кам'янка Ольгопільського повіту Подільської губернії (нині – райцентр у складі Придністровської Молдовської Республіки). За донесенням київських жандармів, 23 грудня 1893 р. (4 січня 1894 р.). Л.Горощенко на своїй квартирі у Києві влаштував «українофільську» вечірку, де були присутніми біля 40 чоловік, в т.ч. Лариса Косач зі своєю сестрою Ольгою та дві сестри Ліндфорс. При цьому жандарми особливо наголошували, що з числа відвідувачів вечірки «некоторые только были приглашены хозяином квартиры Горощенко, им же были приглашены и сестры Косач, с которыми Горощенко знаком; остальные гости явились на

вечеринку по пригласенню знайомих Горощенко, пригласених
последним на вечеринку» [33, с. 102].

Свого роду знаковим було знайомство із Л.Українкою
молодого робітника київського «Южно-Русского машиностро-
ительного завода», а в майбутньому – актора театру М.Садовського
і старшого викладача Інституту театрального мистецтва
ім.І.К.Карпенка-Карого Прохора Тихоновича Коваленка (1884-1963),
одного з перших популяризаторів творчості поетеси на території
сучасної Вінниччини. За участь у загальноросійському липневому
робітничому страйку 1903 р. у Києві його було заарештовано на 3
місяці. Через переповненість київських в'язниць покарання відбував
у повітовому місті Липовець Київської губернії (нині – райцентр
у Вінницькій області). Саме у липовецькій в'язниці від товариша
по камері, друкаря Сергія Лапшина, П.Коваленко познайомився із
текстом вірша Л.Українки «Досвітні огні», який своєю алегоричністю
та революційним змістом глибоко запов в душу.

«Тюремна адміністрація, – розповідав згодом П.Коваленко, –
часто використовувала селян для огородніх робіт, а ми, політичні
в'язні, щоб довше побути на повітрі, добровільно ходили допомагати
їм і тут же принагідно провадили пропаганду, влаштовуючи
«концерти», співаючи революційні пісні та читаючи вірші.

Пригадую, раз після одного з таких концертів, де я читав
«Досвітні огні», розговорився з дідком-селянином.

Ех, правду ви мовили, – сказав дідок, – темна ніч! Така вже
темна, що й хто його знає, чи буде коли той світанок...

А я відповідаю:

– Буде, діду! Перед світанком завжди буває темніше. Освічені
люди вже бачать, тому й пишуть про це. Он другий письменник – теж
пише: «На святой Руси петухи поют. Скоро будет день на святой
Руси».

– Ех, дай то Боже! – сказав, зітхнувши, дід. – Та навряд чи
доведеться діждати того дня...Ви молоді, може, й діждете, а я
навряд» [42, с. 372].

«Такі літературні твори, – підсумовував свою розповідь про
перше знайомство із творами Л.Українки П.Коваленко, – збуджу-

вали і кристалізували думки неписьменних селян, і нам, не дуже освіченим робітникам, допомагали формулювати і висловлювати свої революційні настрої, передаючи їх іншим.

Крім того, твори Лесі Українки у великій мірі спричинились до мого знайомства і зацікавлення сучасною українською літературою і до мого українського самоусвідомлення» [42, с. 372].

Окремого висвітлення потребують творчі взаємини Л.Українки та нашого видатного земляка М.Коцюбинського. Останній високо цінував творчість поетеси, ставлячи її в один ряд з такими письменниками, як І.Франко, В.Стефаник, П.Мирний, О.Кобилянська, В.Самійленко [32, с. 248]. У свою чергу, Л.Українка активно пропагувала твори великого Сонцепоклонника, обмінювалася з ним порадами, думками і поглядами. На нашу думку, творчі контакти між ними започаткувалися у грудні 1893 р. з листа Л.Українки з Києва, в якому вона повідомляла М.Коцюбинського про зміни, які відбулися в редакції журналу «Дзвінок» (виходив у Львові), а також про нові вимоги до друкованих творів [32, с. 45-46]. Вочевидь, М.Коцюбинський вже був добре знайомий із творчістю своєї нової адресатки, оскільки в листі до Олени Пчілки від 17 (29) листопада 1898 р. просив її привітати Ларису (Лесю Українку) [32, с. 120].

До речі, Л.Українка дістала нагоду безпосередньо познайомитися з М.Коцюбинським у 1903 році на відкритті пам'ятника І.Котляревському в Полтаві, на заході, де, за висловом О.Пчілки, «уперше тоді почули на офіційному святі перед значним збором народу виголошені українські промови» [42, с. 92]. Тоді ж, «під час і після свят українські письменники ніде не сходились, хоч багато з'їхалось тоді: десь-то побоювались. Але зустрілись усі в фотографії, куди були умовились зійтись в один час на другий день свята, щоб сфотографуватись» [42, с. 92]. На фотографії, що дійшла до наших днів, цілком природним виглядає сусідство на передньому плані двох світочів національної культури: М.Коцюбинського (зліва) та Л.Українки (в центрі). Окрім них, на фотографії також зображені В.Стефаник, О.Пчілка, М.Старицький, Г.Хоткевич та В.Самійленко. Також за підписами М.Коцюбинського,

*М.Коцюбинський, В.Стефаник,
О.Пчілка, Л.Українка, М.Старицький,
В.Самійленко, Г.Хоткевич
на відкритті пам'ятника
І.П.Котляревському в Полтаві. 1903 р.*

Л.Українки, В.Самійленка, М.Міхновського та інших письменників 1(14) вересня 1903 р. було відправлено вітання Ользі Кобилянській, яка не змогла бути присутньою на святі: «Вітаємо літерат[к]у Ольгу Кобилянську з першим великим національним святом на Україні, що прилюдно відбулося в Полтаві – з створенням пам'ятника Іванові Котляревському» [33, с. 170].

Власне, на цьому творчі контакти Л.Українки та М.Коцюбинського не закінчуються. Зокрема, у висновку Петербурзького цензорного комітету, направлено 28 жовтня (10 листопада) 1904 р. в Головне управління у справах друку, говорилося про необхідність заборони друкування оповідання Л.Українки «Чужий» в альманасі «З потоку життя», упорядником якого (поруч з М.Чернявським) був М.Коцюбинський [33, с. 183]. До речі, М.Коцюбинський у листі до І.Липи від 8(21) грудня 1904 р. назвав новелу Л.Українки «Чужий», нещадно викинуту цензурою разом з деякими творами інших авторів, «найкращою, на мій смак, річчю з усього присланого до збірника» [32, с. 225]. Окрім цього збірника, Л.Українка надсилала також свої твори і до інших збірників, редагованих М.Коцюбинським. Зокрема, відомо, що у 1899 р. вона надсилала свою «Давню казку» до альманаху «Хвиля за хвилею» (на жаль, цей твір був заборонений цензурою), а у 1901р. «Єгипетські фантазії» – до чернігівського збірника «Дубове листя» [32, с. 127, 146].

Відомо також, що наприкінці 1904р. М.Коцюбинський прислав Л.Українці відбиток повісті «Fata morgana», що друкувалася в «Киевской старине», з написом: «Високоповажану Ларису Косачеву з новим 1905 р. вітає сердечно М.Коцюбинський» [42, с. 53-54]. Ця повість, за спогадами Ольги Косач-Кривинюк, «справила на Лесю величезне враження. Багато розмов було про неї, про страшні вихвостівські події» [42, с. 54].

Заслуговує на увагу і той факт, що Л.Українку і М.Коцюбинського 13(26) травня 1911 р. у Львові було одногосно обрано новими членами Товариства прихильників української літератури, науки і штуки. До речі, до цієї славної когорти тоді ж увійшов і театральний художник Іван Бурячок, уродженець с.Лозувата нинішнього Липовецького району Вінницької області, котрий пізніше займався художнім оформленням драматичних творів Л.Українки [33, с. 211].

Про те, наскільки високо цінувала Л.Українка творчість М.Коцюбинського, може свідчити той факт, що вона була досить неприємно вражена, побачивши його твори у другорядному (з її точки зору) «Польсько-українському збірнику» (мова йде про «Літературний річник українських і польських авторів», виданий 1909 р. у Києві за редакцією початкуючих польських літераторів Тадеуша Міхальського і Едварда Лігоцького). «Вважала, – пригадував згодом цю історію Климент Квітка, – що в ідеї такого збірника, виходячого в серці України з ініціативи і під проводом поляків, не стільки є виразом симпатії поляків до українців і маніфестацією згоди, скільки маніфестацією поляків, живучих на українській території, свого пануючого становища, бо другорядних польських письменників поставили рядом з першорядними українськими, як Коцюбинський. Крім того, була і за Коцюбинського вражена тим, що впорядчики збірника – поляки, будучи самі другорядними польськими письменниками (особисто з них Леся Українка нікого не знала), поставили себе в своєму збірнику і через сей збірник поруч з перворядними українцями. Здержано – не похваляюче висловила вона тоді про згоду Коцюбинського взяти участь в збірнику при таких умовах» [42, с. 220].

Взагалі, Л.Українка «в Коцюбинському вбачала письменника рідного собі по однаково сумлінному і серйозному процесі творчої роботи» [42, с. 232]. Про духовну та творчу спорідненість обох великих душ свідчать і спомини К.Квітки, який писав, що «поява нового твору Коцюбинського завжди була празником для Лесі, і після прочитання нового твору вона звичайно бувала цілий день у підвищеному настрої. Хоча не бачилася з ним, здається, більше десяти останніх літ, проте завжди почувала своєю душею, в якому стані він мається, по прочитанні хорошої новели, і стежила за життям його авторської душі. Один раз, наприклад, прочитавши його нове оповідання, сказала приблизно так: «Прекрасно, як завжди, але видно, що не було самозародженого стимулу до написання сеї речі, а зважив, що треба щось написати, і написав, може, через силу». Розуміється, до деяких давніших оповідань відносилась так, як всі: «Для загального добра» находила розволоченим, а «Поєдинок» неможливо грубим і несмаковитим. Різко осуджувала теж оповідання «Цвіт яблуні». «Тіні забутих предків» привели її в правдивий екстаз. Як прочитала в якомусь російському органі маловажну замітку про сю річ (вона була надрукована в російському перекладі), то сказала: «Нічого вони не тямлять в таких речах» [42, с. 230].

На думку авторів, творчі контакти Л.Українки і М.Коцюбинського були свідченням духовної спільності двох яскравих світочів української національної культури, їх самовідданої подвижницької праці заради пробудження нашого багатостраждального люду та ствердження нових суспільних орієнтирів. На жаль, неблаганною долею їм було занадто мало відміряно часу для втілення своїх задумів. У цьому плані зустріч на творчому вечорі М.Лисенка у квітні 1910 р., можливо, була останньою на їхньому творчому та життєвому шляху. Додамо, що згаданий вечір був влаштований з нагоди приїзду до Києва І.Франка. На цьому ж вечорі виступала Л.Українка, І.Франко читав «Мойсея», а М.Коцюбинський – уривки з повісті «Fata morgana». М.Лисенко виконав свого «Вічного революціонера» на слова І.Франка [32, с. 323].

Окрім висвітлення творчих взаємин Л.Українки і

М.Коцюбинського, варто також зупинитися і на деяких інших яскравих постатях вітчизняної культури, так чи інакше пов'язаних з темою нашого дослідження.

Зокрема, відомо, що не менш високо цінувала Л.Українка і творчість Марка Вовчка. Як згадував К.Квітка, Л.Українка «незвичайно високо ставила Марка Вовчка і з приводу відомих ревеляцій Куліша, який писав, що Марко Вовчок добре писала, доки він їй помагав, говорила: чому ж сам Куліш так добре не міг написати. Ніколи не заздрила сучасним письменникам і слово «заздрю» ужила тільки раз у відношенні до мови і навіть до таланту Марка Вовчка.

Шанувала її пам'ять і яюсь перед другим виїздом на Кавказ (якого взагалі не любила) згадувала з жалем про долю Марка Вовчка, що на Кавказі спочатку згинув її талант, а потім і вона сама. В її зажурених очах можна було тоді прочитати жаске прочуття і порівняння долі. В одному се справдилося, але талант її на Кавказі не загинув – її риса творчості була, певно, вища. Казала, що Марко Вовчок знала такі тайни історичної душі українського народу і такі глибини, яких тепер вже ніхто не знає або вивісти не вміє. Зрештою, згадуючи про Марка Вовчка, вона завжди разом з тим згадувала і про свою слабкість і всякі родинні обставини, через які вона мало жила на Україні, а як і жила, то не мала змоги мати стосунки з селянами, студіювати їх мову тощо. Се, власне, тоді, як після смерті Марка Вовчка прочитала у «Літературно-науковому віснику», що Вовчок під час розцвіту української творчості жила в Немирові і інших українських містах, бувала на базарах і раз у раз записувала інтересні вирази з уст селян» [42, с. 226-227].

Знала і любила Л.Українка також твори Семена Надсона (1862-1887), який був близький їй за духом та станом здоров'я (з вересня 1885 по червень 1886р. поет перебував у с. Носківцях нинішнього Жмеринського району Вінницької області, куди він прибув на запрошення місцевої поміщиці Ю.С.Пашенко для лікування від сухот). Ще навесні 1886 р. Л.Українка була свідком блискучого літературного успіху Надсона серед київської молоді, а в 1889 р. в листі до брата Михайла вона радила перекладати

його поезії (поруч із творами Пушкіна, Лермонтова, Некрасова) українською мовою. До речі, самій Лесі належить переклад надсонівського вірша «О любви твоей, друг мой...» [31].

З глибокою симпатією та сумом писала Л.Українка у поезії «Надсонова домівка в Ялті» про передчасну смерть молодого поета:

«Тіло поета в далекій чужині, –
Там, у тій самій холодній країні,
Серце на смерть отруїли його!
Смутная муза літа в самотині,
Кличе поета свого».

Із нашим краєм були також пов'язані життя і діяльність Лесиною земляка Григорія Мачтета (1852-1901), який навчався у Немирівській гімназії, а у 1870-1872 роках вчителював у Могилеві-Подільському. За спогадами Марії Михайлівни Старицької, дочки відомого драматурга і поета М.П.Старицького, Г.Мачтет познайомився із Лесею на вечірці у Києві в квартирі М.В.Лисенка. М.Старицька писала, що Григорій Олександрович завжди з великою пошаною ставився до творчості Лесі. І от він попрохав поетесу написати вірша російською мовою. Леся йому нічого не відповіла, але поки Мачтет розповідав, Леся сиділа мовчки у кутку і щось непомітно писала.

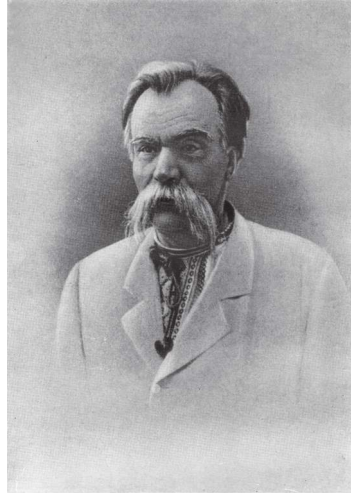
Аж ось вона піднялась і, сівши за рояль, продекламувала російською мовою таке рондо:

«Когда цветет никотиана,
Всё, всё тогда полно обмана:
Опасна ночь и тишина,
Как то затишье роковое,
Когда коварная волна
Хранит молчанье гробовое;
И если вы тогда вдвоем,
И перед вами светлы очи,
Как отраженье звездной ночи,
И голос милый вам звучит,
Как будто в тишине журчит

Струя забытого фонтана –
Бегите прочь от этих чар:
Они зажгут в душе пожар,
Когда цветет никотиана».

Незважаючи на різницю в літах, і Г.Мачтет, і Л.Українка були щирими друзями, бо їх єднала любов до своєї землі та віра у її краще майбутнє [40].

Особливе ставлення у Лесі Українки було і до Михайла Старицького (з 1868 по 1882 рік він разом з родиною майже щороку літував на Поділлі у власних маєтках, зокрема, у селах Садова та Карпівка нинішнього Могилів-Подільського району Вінницької області) [29, с. 321]. «Другим своїм учителем, – зазначав К.Квітка, – вважала Старицького яко ліричного поета. Яко автор популярних драматичних п'єс він її, видно, глибоко журих, і вона завжди з поваги до пам'яті його здержувалася, коли проривалося якесь слово осуду, і замовкала.

М. П. Старицький

Як автора серйозних драм вона його поважала, але своїм учителем не вважала – вона взялася за драматичну форму вже зрілою і мала інші шляхи розвою, помімо вчителя її ранньої молодості Старицького.

Не перебільшувала вартості й його ліричних віршів, але весь вік поважала його за те, що він серйозно і щиро, з великою працьовитістю розробив українське слово і правильно в свій час орієнтувався в завданнях і літературному шляху українського поета, ведучи українську поезію на простий і достойний шлях європеїзму в той час, коли інші плуталися в нетрях відсталих українофільських теорій, в наш час уже їй непонятних. З почуття сеї поваги любила говорити про заслуги Старицького і не любила про дефекти. Але що найбільше прив'язувало Лесю до пам'яті

Старицького і викликало ліричне відношення – се переклади сербських дум, любима лектура Лесі в дитячі роки поряд з поемами оригінальними і перекладами Куліша. Завжди вважали ці переклади одним з кращих пам'ятників українського письменства» [42, с. 227-228].

*Л. М. Старицька-
Черняхівська*

Щирі, приятельські відносини були у Л.Українки і з донькою М.Старицького Людмилою Старицькою-Черняхівською (1868-1941), яка, на думку ряду дослідників, народилася в с. Карпівка нинішнього Могилів-Подільського району Вінницької області. Остання писала у своїх спогадах: «Мабуть, були ми знайомі з Лесею з самих дитячих років, бо родини наші, себто родини Косачів і Старицьких, хоч і не були рідні по крові, але по душі були рідніші рідних. Перші моменти моєї знайомості з Лесею десь губляться у млі дитячих спогадів, тим більше що й батьки Лесині проживали тоді на Волині і в Київ наїздили нападами. Виразно виступає момент, коли між нас вперше зародилася певна приязнь» [42, с. 396-397]. Також Л.Старицька-Черняхівська підкреслювала, що «як в родині Ростових (у «Війні й мирі» Толстого) панувала атмосфера кохання, так і в наших сполучених штатах (родини Косачів, Лисенків і Старицьких) панувала атмосфера творчості і дружньої приязні, і всі «огнищани», які «тягли» до нашого вогню, були перейняті тим самим духом» [42, с. 402].

Свідченням глибокої, всенародної любові до поетеси, а також її шанування та загальнонародного визнання були щирі слова співчуття та скорботи у зв'язку з її передчасною кончиною. Так, після сумної звістки про смерть великої доньки українського народу, яка надійшла 19 липня (1 серпня) 1913 р., в Сурамі, на ім'я матері Лесі Українки, і в Київ, у редакцію газети «Рада», почали надходити листи і телеграми із висловленням скорботи з приводу важкої національної втрати та співчуття родині покійної. Співчуття

були надіслані із найрізноманітніших місць Російської імперії, а також із Галичини та Буковини. Не залишилося осторонь від цієї сумної події і Поділля: до загального горя приєдналися вчителі з Поділля, учні Махаринецької рільничої школи, а також окремі громадяни [42, с. 420-421]. Зокрема, пречудового листа з Києва до редакції газети «Рада» надіслав визначний український мовознавець, етнограф та громадський діяч Кость Михальчук (1841-1914), уродженець с.Зозулинці нинішнього Козятинського району Вінницької області. У листі, надрукованому у №168 газети «Рада» за 24 липня (6 серпня)1913 р., зазначалося: «Вічна пам'ять дорогій, славній Лесі Українці і вічний спокій її гарячому, чесному, гордому серцеві, що, як бурне море, грало у її слабкому, ніжному, недужому тілі! Зайшло Ти, ясне сонечко наше, стемніло навкруги нас, сум обійняв усіх, каменем налягло горе на груди, і самі сльози ллються по нашій тяжкій, невимовній, неповстованій втраті... Та не згасло те ясне світило, яке Ти в думках людських засвітила; не вистигне те, яким Ти померзлі душі обігріла; не загине та безсмертна сила, якою Ти в піснях своїх лицарський дух наш, знесилений безнадійною віковою титанічною борнею, – підняла, оживила й до дальшого, дужчого бою за вічне добро, красу, волю та правду натхнула й загріла...

Слава Тобі, рідна співачко, горда правнучко героїчних українок, оборонок Буші! На вічні віки слава! І люба постать твоя вічно витатиме між нами!» [33, с. 251].

До телеграм співчуття приєднали свій голос і представники української громади з Вінниці. «Поділяємо тяжку втрату, – говорилося у телеграмі «Вінницьких українців», опублікованій у газеті «Рада» 25 липня (7 серпня) 1913р. – Земля пухом великій українці» [33, с. 254].

Не менш щирою була і телеграма невідомої росіянки із Вінниці. «Поклоняюсь праху великої украинской женщины», – телеграфувала ця «великоросска» в газету «Рада» 26 липня (8 серпня) 1913 р. [33, с. 257].

Попри передчасну смерть, Леся Українка і сьогодні сіє в світі «розумне, добре, вічне», адже її глибоко гуманна та волелюбна

поезія, подолавши простір і час, доноситься до розуму і сердець наших сучасників. Адже, як говорила вона, «з рук смерті люди дістають безсмертя».

Шануючи пам'ять геніальної поетеси, заходами і коштом українського громадянства у 1914 р. театр М.Садовського у Києві вперше поставив «Камінного господаря». Постановниками були режисери Г.Матковський та М.Старицька. В ролях виступали: М.Садовський, І.Мар'яненко, О.Корольчук, І.Ковалевський, П.Коваленко, М.Малиш-Федорець, Є.Хуторна, І.Терентьев та ін. Оформлення п'єси здійснив наш земляк, відомий театральний художник і графік І.М.Бурячок (1877-1936) [42, с. 385]. На думку сучасників, оформлення цієї вистави було напрочуд вдалим. Так, один із акторів та режисерів театру, В.С.Василько (1893-1972), відзначаючи внесок І.Бурячка в успіх постановки, писав, що його нові костюми й декорації «цілком відповідали не лише стильовим ознакам епохи, а найголовніше – духові п'єси Лесі Українки, її філософському змістові. Це була сувора, похмура Іспанія, а не та шаблонна, оперна, яка так часто з'являлась в інших виставах. Особливо вдале, цікаве за планіровкою оформлення 2-ї дії – внутрішнього дворику з фонтаном посередині, а також печера над морем і кладовище у Мадриді. Матеріальне оформлення вистави було на високому художньому рівні: костюми і аксесуари добротні, витримані в єдиному стилі» [6, с. 86-87].

До невмирущих п'єс Л.Українки звертались у наступні роки як професійні, так і аматорські театральні колективи. Скажімо, у 1923 р. вистава «Лісова пісня» увійшла до репертуару Державного нового драматичного театру ім. І.Франка, який гастролював тоді у Вінниці (до речі, цей театр виник 28 січня 1920 р. саме у нашому місті внаслідок об'єднання театральних груп Амвросія Бучми та Гната Юри). Головним режисером цієї вистави був добре відомий вінничанам Гнат Юра (1888-1966). Та й виконавці головних ролей О.Юра-Юрський (дядько Лев), О.Рубчаківна (Русалка), Ю.Смолич (Лісовик), Ф.Барвінська (Мавка), Т.Юра (Водяник) та ін. не були чужими для любителів сценічного мистецтва у Вінниці. [33, с. 327-328].

У 1934 р. у Вінниці відбулися нові гастролі тепер уже Київського державного драматичного театру ім.І.Франка, який знову показав мешканцям міста драму-феєрію Л.Українки «Лісова пісня». У головних ролях були майже ті ж самі актори: О.Рубчаківна, М.Шульга (Русалка водяна), О.Юрський (дядько Лев), заслужена артистка республіки Ф.Барвінська (Мавка лісова), М.Романовський (Лукаш), Т. Юрівна, А.Дринівна (Русалка польова) та ін. Художнє оформлення вистави здійснив наш земляк, уродженець м.Вінниці Матвій Драк (1887-1963) [33, с. 344-345].

Досить показовим у вищезазначеному плані є також документ із фондів Державного архіву Вінницької області (ДАВО), в якому йдеться про заходи по вшануванню пам'яті Лесі Українки, котрі були ухвалені на засіданні шкільної ради Томашпільської районної трудової школи 21 лютого 1927 р. З цією метою у школі 26 лютого було влаштовано тематичну вечірку, в ході якої з доповіддю «Біографія та літ. діяльність Л.Українки» виступив учень VI-ї громади Куницький. Учні школи прочитали також вірші Л.Українки «Напис на руїні» (Закорчевна, V громада та ін.), «Слово» (Круш., IV громада), «Гетьте, думи» (Напаснюк, IV громада). Після закінчення вечірки школярам, дошкільнятам та лікбезівцям було вручено подарунки на суму біля 50 крб., які були зібрані батьками та різними організаціями [24, арк. 48-49 зв.].

У фондах ДАВО зберігається копія постанови № 67 Ради Народних Комісарів УРСР і ЦК КП(б)У від 19 січня 1946 р. «Про відзначення 75-річчя з дня народження класика української літератури, видатної письменниці Лесі Українки». Згідно цієї постанови було утворено ювілейний комітет (голова – О.Є.Корнійчук), до складу якого увійшли і такі добре відомі подолянцям люди, як П.Г.Тичина, А.М.Бучма, Г.П.Юра, М.Т.Рильський, Ю.К.Смолич, К.В.Квітка. Планом ювілейних заходів передбачалося проведення в м.Києві та основних культурних центрах України урочистих зборів, присвячених творчості і діяльності Л.Українки, театральних вистав, висвітлення творчої та громадсько-політичної діяльності поетеси на сторінках преси, а також видання повної збірки її творів у 15-ти томах [27, арк. 46-48].

У відповідь на постанову центральних органів влади, виконком Вінницької міської Ради депутатів трудящих 22 лютого 1946 р. прийняв постанову «Про ознаменування в м.Вінниця 75-річчя з дня народження української письменниці Лесі Українки». Згідно цієї постанови, 28 лютого 1946 року у Вінниці в приміщенні драмтеатру передбачалося проведення урочистого вечора з доповіддю про життя та творчість Л.Українки. Крім цього, на великих підприємствах, в установах, бібліотеках та навчальних закладах міста планувалося проведення лекцій про творчість Лесі Українки, а у школах – аналогічні бесіди [21, арк. 50].

Як повідомляла тогочасна преса, на урочистому вечорі в драмтеатрі з доповіддю про життя і творчість славетної української поетеси виступив завідуючий кафедрою української літератури Вінницького педагогічного інституту В.М.Борщевський, а після його доповіді артисти філармонії і драмтеатру виконали вірші, пісні і уривок з драми Л.Українки «Лісова пісня» [7]. Також В.Борщевський виступив 24 лютого 1946 року в газеті «Вінницька правда» із статтею «Леся Українка», в якій переконував читачів у тому, що «Леся Українка стала співцем двох священних почуттів – класової любові і ненависті» [5]. На жаль, у цій статті нічого не було сказано про зв'язки великої доньки українського народу з нашим краєм. І це, зрештою, не дивно, адже, як влучно зауважив О.Довженко, «єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним, – це Україна». Лише із пробудженням національної самосвідомості українського народу та послабленням імперських позицій інтерес до невідомих та напівзабутих сторінок нашого минулого знову починає відроджуватися, свідченням чого є зростаюча кількість досліджень та публікацій із краєзнавчої тематики (в тому числі і про зв'язки родини Косачів з Поділлям).

В цілому, як зазначав І.Глинський, «подільські сторінки в житті й творчості славної доньки українського народу – значні і цікаві, до того ж мало вивчені. Це сторінки великої любові до чудового краю над Бугом та Дністром, до його людей, до його поетичного слова» [11].

Частина II

Ім'я Косачів на літературній карті Вінниччини

Окрім Лесі Українки, наш край своєю творчою присутністю одухотворювали й інші члени великої та дружньої родини Косачів (мати Олена Пчілка, сестри Ісидора та Ольга з чоловіками Юрієм Борисовим і Михайлом Кривинюком, а також Олександра Судовщикова, дружина передчасно померлого брата Лесі Михайла Косача). Усі вони у 20-х роках минулого століття жили і працювали у місті над Дністром, яке для них стало рідним. Найперше це стосується молодшої Лесиної сестри Ісидори Косач, яка зі своїм чоловіком Юрієм Григоровичем Борисовим, земським агрономом, оселилася у Могилеві-Подільському ще восени 1912 р. [34, с. 132].

Однак, Могилів-Подільський був не єдиним містом на Поділлі, де проживали Косачі. Наприклад, з автобіографії Ю.Г.Борисова відомо, що з 6 лютого по листопад 1912 р. він працював агрономом Погребищенської ділянки [23, арк. 65 зв.], а, отже, проживав у Погребищі. Це припущення підтверджує у своїх спогадах Ісидора Косач-Борисова, котра писала: «Наприкінці травня (1911 р. – Авт.) Леся, повертаючись з Єгипту до місця її сталого побуту на Кавказі (Кутаїсі), де працював Климент Васильович, заїхала до мами в Київ. І пробула там тижнів зо два.

Родина Косачів. Олена Пчілка та Петро Антонович з дітьми – Оксаною, Ісидорою та Миколою. 1890 р.

Щоб побачитися з Лесею, ми – сестра Ольга з Катеринослава, де вона лікарувала, і я з Погребища на Київщині, де мій чоловік працював, – приїхали теж до мами» [42, с. 313].

Наступна подільська адреса сім'ї Косачів – село Чернятин на Вінниччині (нині Жмеринський район), звідки Ісидора Косач 29 червня (12 липня) 1913 р. відправила телеграму до Ольги Косач-Кривинюк у Катеринослав з проханням повідомити адресу Лесі Українки [33, с. 230]. Після цього, як відомо, І.Косач-Борисова терміново виїхала до Грузії, де в цей час стан здоров'я Лесі катастрофічно погіршився...

На нашу думку, згадка про Чернятин у телеграмі може бути пов'язана з тим фактом, що батько Юрія Григоровича Борисова, Григорій Васильович (міщанин за соціальним станом), на початку дев'ятисотих років ХХ ст. був управляючим гуральні в селі Маньківці нинішнього Барського району Вінницької області, що належала поміщиці Марії Миколаївні Львовій. Маєток же цієї землевласниці, а також поштова контора, знаходились у селі Чернятин [1, с. 276]. Отже, не виключено, що Ю.Борисов разом із сім'єю міг перебувати на той час у свого батька.

Наступна подільська сторінка у біографії Косачів пов'язана з містом Бар. На думку краєзнавця з Бару Миколи Йолтуховського, Косачі-Борисови опинилися в цьому місті у 1919 році, рятуючись від денікінців, котрі у цей час наступали на Київ. А зупинилися Косачі в будинку Березовського, економа колишнього поміщика з села Шпирок Сергія Михайловича Іваницького (нині це будинок № 4 по вулиці М.Володарського [30]. Саме біля цього будинку була зроблена унікальна світлина, на якій зображені поруч 7-річна Ірина Дмитрівна Краузе (1912-1997), донька викладачів Барського реального училища, та дівчинка у білому платтячку (Лєся (Олєся) Борисова, дочка наймолодшої сестри Лесі Українки). Вгорі, над Лесею, молода жінка з дитиною на руках, ймовірно, Ісидора Косач-Борисова (на жаль, знімок не досить якісний, через що неможливо розрізнити риси обличчя [39].

Про перебування Косачів-Борисових у Бару засвідчують і архівні фонди місцевих нотаріусів. Зокрема, в алфавітній книзі на

1913 рік барського нотаріуса Олександра Івановича Янковського під № 987 записана довіреність у вищезгаданого нотаріуса Григорієм Васильовичем Борисовим (на жаль, сам текст цієї довіреності не зберігся) [20, арк. 4 зв.].

Окрім цього, у фонді барського нотаріуса Івана Григоровича Рапопорта є запис довіреності за № 77 від 24 квітня (7 травня) 1920 р., яку надали Олександр та Юрій Григоровичі Борисови, а також Віра Григорівна Рот (дівоче прізвище Борисова), своєму брату Василю Григоровичу Борисову. Згідно цієї довіреності, останній отримував повне право розпоряджатися (аж до права продажу) усім рухомим та нерухомим майном своїх братів та сестер, що знаходилося в місті Бар [19, арк. 119 зв.].

Все ж таки, найяскравіша та найвідоміша сторінка у подільській біографії родини Косачів – моголів-подільська. У цьому плані досить цінним є ряд справ 20-х рр. ХХ ст., що зберігаються у Державному архіві Вінницької області та стосуються діяльності Моголів-Подільського сільськогосподарського технікуму ім.Е.Я.Селяніна і його персоналу. Зазначений технікум виник 8 серпня 1921р. при селі Немія, що неподалік від Могилева, на базі господарства колишнього землевласника Красовського. Згодом, 21 серпня технікуму було відведено садки, що примикали до садиби Красовського, та 50 десятин ріллі. Новий технікум мав випускати фахівців із виноградарства та виноробства, а також із рільництва. Завідуючим (управителем) технікуму було призначено Ю.Г.Борисова [23, арк. 57, 96].

Оскільки у Немії не виявилось придатних для навчання будинків, то теоретичні заняття проводились у приміщенні педагогічних курсів у Могилеві-Подільському по вулиці Виноградній, 34. Через значні організаційні та матеріальні труднощі навчання у технікумі розпочалось лише 12 березня 1922р., а першими слухачами стали... 7 студентів підготовчого курсу [23, арк. 57]. Надалі кількість слухачів поступово збільшувалася: із 36 студентів на початку 1 триместру 1922-23 академічного року до 52-х на початку 2 триместру того ж таки року [23, арк. 50]. Досить промовистим у діяльності технікуму виглядав і такий момент, відзначений його

Школа у с.Немія (колишній Могилів-Подільський сільськогосподарський технікум ім.Е.Я.Селяніна). Фото 2011 р.

управителем Ю.Борисовим у листі на адресу Укрголовпрофосвіти у Харкові від 18 червня 1923 р.: «Не посліднє значіння має й той факт, що наш технікум, один з незначного числа технікумів, вживає викладової мови української» [23, арк. 51]. До речі, замовляючи підручники для технікуму (а серед них були О.Єфремова з історії українського письменства, І.Огієнка з історії української культури, М.Грушевського з історії України та Н.Григоріва – Нашого із всесвітньої історії), Юрій Григорович наголошував, що «всі підручники бажано мати на українській мові» [23, арк. 8].

Очевидно, що на духовну ауру технікуму впливав і той факт, що у ньому на той час працювали сестра Л.Українки Ісидора з чоловіком, а також Михайло Кривинюк, чоловік сестри Ольги. Із тогочасних документів, що дійшли до нашого часу, зокрема, відомо, що Ісидора Петрівна Косач – Борисова працювала у Могилів-Подільському сільськогосподарському технікумі з 1 жовтня 1922 р., читаючи у ньому лекції з хімії [23, арк. 32]. Паралельно з цим, у 1922-1923 рр. читала хімію і географію також і на педкурсах [23, арк. 79 зв.].

Значний інтерес для дослідників можуть також складати особова справа і автобіографія І.Косач-Борисової, датовані 6 лютого 1923 р. Зокрема, із автобіографії ми дізнаємось, що І.П.Косач-Борисова народилась 1888 р. у Ковельському повіті Волинської губернії. У 1905р. закінчила Фундуклеївську гімназію у Києві. Після цього вступила на Стебутівські сільськогосподарські курси у Санкт-Петербурзі, однак, через захворювання на малярію, не закінчила їх. Восени 1906 р. вступила на сільськогосподарське відділення

*Ісидора Косач-Борисова,
сестра Лесі Українки*

Київського політехнічного інституту, яке закінчила у січні 1911 р. Після цього деякий час служила у Васильківському повітовому земстві Київської губернії. З осені 1911 р. до 1912 р. включно проходила агрономічну практику на Кишинівській дослідній станції при Бессарабському училищі виноградарства і виноробства. Згодом тривалий час працювала у хімічній лабораторії Бессарабської дослідної станції, здійснюючи аналіз вин та їх фальсифікатів. З осені 1912 р. Ісидора Петрівна разом з чоловіком переїздить до Могилева-Подільського. Через хворобу та виховання малолітньої доньки аж до 1918 року залишається без роботи. Надалі, з 1918 до 1919 р. викладає природничу історію та українську мову в гімназії Л.Я.Ващенко-Захарченко у Могилеві-Подільському, потім (у 1920 р.) в трудових школах № 5 і 6 природознавство, теорію словесності та історію української літератури. У 1920-1921 рр. викладала фізіологію і анатомію людини, а також хімію і географію у соціально-економічній школі № 2. З 1922 р., як вже зазначалося вище, працювала у Могилів-Подільському сільськогосподарському

технікумі та на педкурсах (до 1923 р.) [23, арк. 78-79 зв.].

Завідуючим технікумом (з 8 серпня 1921 р.), в якому працювала Ісидора Косач, був її чоловік Юрій Григорович Борисов. З матеріалів його особової справи, а також автобіографії, датованих 20 березня 1923 р., відомо, що народився він 1886 р. у с.Верхівка Могилівського повіту Подільської губернії (нині – Барського району Вінницької області). Закінчив реальне училище у Києві, а згодом – сільськогосподарське відділення Київського політехнічного інституту (1906-січень 1911р.). З 6 лютого по листопад 1912 р. служив агрономом Погребищенської дільниці у Бердичівському повітовому земстві. З 1 грудня 1912 р. до серпня 1914 р. працював повітовим агрономом у Могилів-Подільському земстві. Одночасно організував сільськогосподарські курси, на яких виступав як лектор, а також широко розповсюджував агротехнічний досвід серед селян позашкільним шляхом. Під час Першої світової війни перебував на фронті. Зазнав австро-угорського полону, в якому пробув з листопада 1914 до серпня 1918 р. Після звільнення з полону повернувся додому, де знову зайняв посаду повітового агронома. З березня 1919 р., після приходу більшовиків, працював завідуючим підвідділом радянських господарств, а згодом – завідуючим повітовим земельним відділом (до грудня 1920 р.). Після цього до жовтня 1922 р. працював завідуючим підвідділом сільського господарства та землеустрою. Крім цього, читав лекції слухачам сільськогосподарських курсів та курсантам партійної школи. З 1 жовтня 1922 р. залишив службу у земвідділі, аби повністю зосередитись на педагогічних та господарських справах сільськогосподарського технікуму, управителем якого він був призначений 8 серпня 1921 р. У цьому ж технікумі Юрій Григорович читав лекції з ботаніки, а на педкурсах – з агрономії. Разом з сім'єю (дружина, дочка 8 р., теща 74 р. і родичка 62р.) станом на 20 березня 1923 р. мешкав у Могилеві по вул. Виноградна, 5 [23, арк. 65-66 зв.].

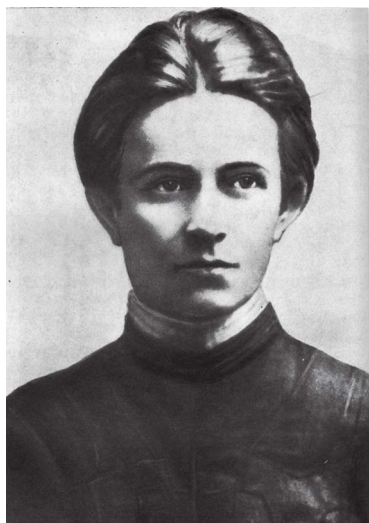
Також у Могилів-Подільському сільськогосподарському

технікумі працював з 1 жовтня 1921 р. (викладав зоологію та алгебру) Михайло Васильович Кривинюк, чоловік Лесиної сестри Ольги [23, арк. 32]. З його особової справи та автобіографії, заповнених 20 березня 1923 р., відомо, що народився він 1871 р. у селі Гнойниця Плужанської волості Острозького повіту Волинської губернії. Навчався у сільській школі, 6-класній Острозькій прогімназії та Житомирській гімназії (закінчив у 1894 р.). Після цього продовжував навчання на природничо-історичному відділенні фізико-математичного факультету Київського університету, однак, на 3-му році навчання за зв'язок з українськими соціал-демократами був заарештований жандармами. Просидівши в ув'язненні у Лук'янівській тюрмі чотирнадцять з половиною місяців, у 1889 р. був висланий на 2 роки під гласний нагляд поліції в Астраханську губернію. На щастя, місцевий губернатор виявився досить толерантною та далекоглядною людиною, яка звикла цінувати освічених, розумних людей. Тому-то Михайло Васильович провів усі роки заслання не у глухих провінційних закутках, а на службі в Астраханській управі.

Після звільнення із заслання М.Кривинюк спробував поновити своє навчання в університеті, але невидиме тавро політично неблагонадійної людини повсюди закривало перед ним двері вищих навчальних закладів. Лише у Львові, який належав тоді Австро-Угорській імперії, вдалося восени 1903 р. стати студентом механічного відділення місцевого політехнікуму. Однак, через брак коштів не затримується надовго і там. У пошуках кращої долі навесні 1904 р. відправляється в Прагу, де восени того ж року стає студентом Празького політехнікуму, а також підробляє на життя викладанням у школі Індержіха. Під час одного з візитів на літні канікули додому (1907 р.) був арештований поліцією. І хоча суд, який відбувся у Житомирі в 1908 р., виправдав його, дорога на Прагу виявилась закритою.

У пошуках заробітку у 1909 р. влаштовується на роботу в 1-ше Взаємне Товариство страхування життя, а в 1910 р. – у Київське відділення Волзько-Камського комерційного банку. Надалі, з листопада 1914 р. переходить на аналогічну роботу

у Катеринославське відділення цього ж банку. Згодом, у 1920 р. служив у комісії з ліквідації приватних банків при Катеринославському губфінвідділі і, одночасно, у 1919-1920 рр. був викладачем української гімназії. Через скорочення штатів у губфінвідділі в 1920 р. переходить на роботу у підготовчу до електротехнічного технікуму школу в селі Чаплі Новомосковського повіту Катеринославської губернії. Рятуючись від голоду, восени 1921 р. разом із сім'єю опиняється у Могилеві-Подільському. Тут він влаштовується на роботу у сільськогосподарський технікум, поєднуючи викладацьку діяльність із службою у місцевому союзі сільськогосподарських кооперативів (з 1922 р.) [23, арк. 68-71].

*Ольга Косач-Кривинюк,
сестра Лесі Українки*

Із Могилевом-Подільським були пов'язані неповторні миті життя й Ольги Косач-Кривинюк, – найближчого друга Л.Українки, її першого біографа, лікаря, педагога, перекладача, етнографа, фольклориста. До міста над Дністром вона прибула восени 1921 р. із Лоцманівської Кам'янки (біля колишнього Катеринослава), де лікувала людей від різних хвороб.

«Кривинюки, – розповідала згодом про їхню подорож київська дослідниця Л.П.Мірошниченко, – плвли на палубі буксирного пароплава, а далі була нестерпна поїздка залізницею в Могилів-Подільський. З маленькою дитиною треба було забиратися в переповнений холодний товарний вагон, підлога якого висвічувала величезними дірами. Пересадка була у Жмеринці. За законом воєнного часу подорож вимагала наявності у пасажирів посвідчення про дозвіл на проїзд «Особого отдела». Такий моторошний документ, виданий «Бюро пропусків воєнно-контрольного пункту № 1 Особого отдела» 18 жовтня 1920 року,

грізно нагадував громадянці Косач О.П., що він діє лише 2 тижні і тільки до Жмеринки.

«Економічний і психологічний ефект такої подорожі у ті часи можна порівняти з наслідками землетрусу», – пригадував цю поїздку старший син Кривинюків; йому тоді йшов шістнадцятий рік» [35, с. 14].

Після прибуття до Могилева, відзначала вже згадувана Л.П.Мірошниченко, «Ольга Кривинюк не стала шукати лікарської служби, а пішла вчителювати.

3 листопада 1923 р. по жовтень 1924 р. вона викладала українську мову та літературу в 1-й трудовій школі ім.І.Франка, а Михайло Васильович був секретарем повітової кооперативної організації і викладав зоологію в агрономічному технікумі в Немії, де викладала й Ісидора Петрівна. Син Михайло вчився в Могилів-Подільській електропрофшколі. Вона відкрилася 1922 р., і Михайло Кривинюк був одним з 22-х учнів першого випуску 1924 р.» [34, с. 133].

Ця ж дослідниця відзначала, що О.Косач-Кривинюк організувала при школі ім.І.Франка дитячу драматичну студію, де були поставлені п'єси Олени Пчілки «Весняний ранок Тарасовий», «Казка Зеленого Гаю», «Дві чарівниці», «Скарб (Вечір на Івана Купала)», «Боротьба», «Кобзареві літа», «Мир миром» та ін. [34, с. 134]. Вистави відбувалися, за спогадами могилівців, у будинку № 17 по вулиці Пушкінській.

Відомо також, що у 1923 р. О.Косач-Кривинюк їздила з Могилева у Катеринослав до Петра Єфремова, щоб придбати автографи Л.Українки, публіковані в журналі «Червоний шлях». «...Найважливіше тут не принцип і не наше самолюбство, – писав К.Квітка О.Косач-Кривинюк 5 травня 1923 р. перед її поїздкою, – а те, щоб рукописів редакція «Черв[оного] шляху» не скрила по використанні, і в разі, якщо «Черв[оний] шлях» надрукує зі змінами чи пропусками для надання бажаної тенденції, щоб була потім змога надрукувати, як є, якби ти могла поїхати в Катеринослав, бо я ніколи не вмів твердо говорити і завжди пасував, а головне, що ти з Петром Єфремовим знайома» [35, с. 16-17].

Ось так, завдяки О.Косач-Кривинюк, автографи тих п'яти творів Л.Українки (до речі, єдині примірники автографів) нині зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України [35, с. 17].

Для граждан С С С Р.

Князидел Подольска
(Наименование учреждения, куда иностранно выезжает)

1

Бор. Виннича

ЗАЯВЛЕНИЕ.

Прошу выдать мне установленное постановлением СОВЕТА
ПРОДНЫХ КОМИССАРОВ У. С. С. Р. от 23 января 1923 года
взрешение на выезд за-границу.

Служебные отметки:

<p>Принято по-звтанции. от <u>16.17</u> 192 г. Дело № <u>950</u> ВЫЕЗД. <u>31.15. 30/17</u> 192 г.</p>	<p>Срок, назначенный для ответа <u>по. 16.15.17. 192</u> года.</p>
--	--

С П Р А В Л А .

Дана сия г-да Косач-Кривинюк
Ольга в том, что она будучи
я следствием не состояла и не состоит я препятствий к
выезду его за границу в Чехию со стороны
Управления Могилев-Пол. Погранотряда ГПУ не встречается
ся.

Установленный на вы. сборе вана и.
я вложенное подлинный я приложением печати удостоверение
сего.

М. П. Погранотряда ГПУ
С О Ч И
М. П. Могилев-Пол.
А д в я т а н т

Глузберг [ГЛУЗБЕРГ]
Беккер [БЕККЕР]

17.17

Заява Ольги Косач-Кривинюк на виїзд за кордон та довідка Могилів-Подільського прикордонного загону ДПУ про дозвіл на виїзд у Чехію. 1924 р.

Порівняно недавно одному з авторів цього дослідження у фонді Вінницького окружного адміністративного відділу, що зберігається у Державному архіві Вінницької області, пощастило виявити унікальний документ, який розкриває нові подробиці перебування О.Косач-Кривинюк на Поділлі. Це – справа про виїзд за кордон Косач-Кривинюк Ольги Петрівни, датована 1924 роком. Справа ця була пов'язана з дорученням, яке Ользі Петрівні 15 березня 1924 р. надав Антон Борисович Шимановський, колишній чоловік її сестри Ксенії, котра проживала у Празі. Ось що, зокрема, було сказано у цьому документі: «Поручаю Ольге Петровне Кривинюк, урожденной Косач, сестре моей первой жены (Ксении Петровны Косач-Шимановской) привезти мою дочь Ксению, родившуюся в г.Лозанне (Швейцария) в 1911 году в марте месяце, и ныне находящуюся с матерью в Праге, ко мне в г. Ленинград.

Адрес мой: Ленинград, Манежный, 7, кв. 14. Место службы – Союз Сельско-Хозяйственной Кооперации Северо-Западного Района «Трудсоюз». Должность – Член Правления Трудсоюза» [22, арк. 12].

Сама ж О.П.Косач-Кривинюк в опитному листі від 12 червня 1924 р. так пояснювала мету свого візиту за кордон: «Еду, чтобы привезти племянницу 13 лет, дочь сестры Ксении Косач-Шимановской, по поручению её отца, а также, чтобы при случае посоветоваться с врачами относительно болезни сердца, которой я страдаю» [22, арк. 2].

За даними Ольги Петрівни, Ксенія Косач, яка виїхала за кордон у 1907 році, проживала в Чехії у місті Прага, де заробляла на життя передруком різних матеріалів на друкарській машинці, а також приватними уроками французької мови [22, арк. 1 зв.].

Цікаво, що свого часу мала чудову нагоду осісти у Празі й сама Ольга Косач, однак, доля розпорядилася зовсім по-іншому. Так, у відповіді на запитання про перебування в минулому за кордоном, Ольга Петрівна зазначила: «В 1906 г. для усовершенствования в науке, после окончания Петербургск[ого] медицинского института, ездила в Чехию в г. Прагу, где работала

в акушерской клинике известного профессора Павлика. В 1913г. для ознакомления с постановкой дела призрения брошенных родителями детей была командирована Екатеринославским губернским земством в западно-европейские страны и побывала в главных городах Австро-Венгрии, Швейцарии, Италии, Франции, Англии, Бельгии, Германии. При Советской Власти за границей не была» [22, арк. 1 зв.].

Досить цінними для дослідників є також свідчення біографічного плану, що наводяться в опитному листі. Зокрема, на відміну від офіційної дати і місця народження (26 травня 1877р. в м.Новоград-Волинський сучасної Житомирської області, як це подає «Українська літературна енциклопедія». – К., 1995, т. 3, с. 12) О.П.Косач-Кривинюк у вищезгаданому листі зазначає, що вона народилася 20 липня (за старим стилем) 1876 р. у м.Луцьк Волинської губернії. Далі, говорячи про свою професію та службову кар'єру, Ольга Петрівна пише: «Врач-воспитатель. До 7 ноября 1917 г. служила врачом, заведыв[ала] детским патронажем Екатеринославского губ. земства. С 7/XI-1917 по 1/VIII-1921 г. – врачом, завед[ующей] детск[им] патронажем Екатеринослав[ского] Губздрава. С 1/VIII-1921г. по 1/XI-1923 г. была больна, не работала, находилась на иждевении мужа Михаила Вас[ильевича] Кривинюка, живущего в г.Могилеве-Подольском в Мало-Греческом тупике, д. №14, по Виноградной ул[ице] д. № 5, и в настоящее время – в Романовском переул[ке], д. № 29. С 1 ноября 1923 г. служу учительницей в Могилев-Под[ольской] трудовой школе № 1» [22, арк. 1 зв.]. Далі О.П.Косач-Кривинюк уточнювала місце свого проживання, починаючи з 1914 року: з 1914 до 18 серпня 1921 р. – с. Лоцманська Кам'янка Катеринославського повіту тієї ж губернії, будинок лікаря патронажу; з 18 серпня до 1 вересня 1921 р. – перебувала в дорозі з м. Катеринослав до м.Могилів-Подільський; з 1 вересня 1921р. по звітний час – у Могилеві-Подільському (з 10 травня 1924 р. мешкала там у Романівському провулку в будинку № 29) [22, арк. 2].

Наразі залишається відкритим питання, чи скористалася

все-таки своїм правом на виїзд за кордон О.П.Косач-Кривинюк? Тим паче, що й офіційна влада начебто не чинила спротиву тим намірам. Зокрема, у довідці, виданій управлінням Могилів-Подільського прикордонного загону ДПУ 8 червня 1924 р., зазначалося, що «препятствий к выезду его (О.П.Косач-Кривинюк. – Авт.) за границу в Чехию со стороны Управления Могилев-Под. Погранотряда ГПУ не встречается» [22, арк. 9]. Більше того, на офіційному бланку заяви навіть була зазначена дата виїзду – 30 серпня 1924 р. [22, арк. 1].

Відтак, у світлі вищезазначених документів набувають ваги зовсім інші мотиви, які спонукали родину Косачів-Кривинюків восени 1924 р. залишити Могилів-Подільський і перебраться до Києва (О.Косач-Кривинюк разом з чоловіком Михайлом, двома синами Михалком та Васильком і старенькою матір'ю Оленою Пчілкою). У Києві О.Косач-Кривинюк працювала вчителькою української мови у трудовій школі № 20 і, одночасно, лектором української мови в лекторському бюро в справах українізації радянських установ. Через рік, у 1925-му, до Києва з Могилева-Подільського теж із родиною приїхала наймолодша сестра Л.Українки Ісидора Косач-Борисова [45, с. 121-122].

До речі, з київського листа О.Пчілки до О.Іванова в Могилів-Подільський, датованого 29 березня 1925 р., ми дізнаємося, що виїхали Косачі з міста над Дністром у неприємному настрої: «Може бути, що те велике свинство, котре зробили Юрію в Могилеві (так нагло і безцеремонно), піде йому на користь, так само, як і його дружині». Закінчується цей лист також із не вельми приємною згадкою про місто: «Бувайте здорові та Богові милі! Коріння наше з Поділля вирвано, а через те не сподіваюсь бути там» [43].

Зрештою, таке ставлення московсько-більшовицької влади до відомої далеко за межами України родини зовсім не випадкове. Адже відомо, що згодом, у 30-ті рр., цю родину, як і багато інших, не оминула хвиля жорстоких репресій з боку панівного режиму. Зокрема, зазнали арешту та заслання Ісидора Петрівна (у 1937-1940 рр.) та її чоловік Юрій Борисов (у 1930-1933 та 1938-1941рр.), який загинув за нез'ясованих обставин у перші

місяці війни. Також був заарештований, причому одним із перших у справі СВУ (Спілки визволення України), чоловік Лесиної сестри Ольги Михайло Кривинюк. Однак, невдовзі Михайла виправдовують і випускають із в'язниці [44]. На початку 1942 р. він трагічно загинув на Уралі під колесами потяга, простуючи на город за картоплею (перед цим він приїхав у Свердловськ провідати старшого сина Михайла) [45, с. 126].

Затримали у 1933 р. за сфабрикованою причетністю до діяльності СВУ і чоловіка Л.Українки Климента Квітку. Проте йому вдалося уникнути арешту. Тікаючи від переслідувань, він перебирається до Москви, а пізніше до Караганди і Алма-Ати. В Москву К.Квітка повертається перед війною, а в 1953 р. він помирає.

Ледь не зазнала нового арешту напередодні свого 81-річчя і О.Пчілка. Від арешту її врятувала лише хвороба. З'ясувалося, що «знову поставити її на ... паралізовані ноги не могли ні Бог, ні органи» [44]. Через три місяці після цього О.Пчілка помирає.

Що ж стосується подальшої долі Лесиних сестер, то вони залишилися в окупованому німцями Києві і ранньої осені 1943 р. виїхали звідти на Захід [29, с. 162-163]. До речі, у таборі для переміщених осіб у німецькому місті Аугсбург в 1945 р. разом з ними проживав письменник Микола Студецький (Скеля), уродженець с.Флорине Бершадського району Вінницької області. Він же був і серед людей, які проводили Ольгу Петрівну в останню скорботну дорогу [3].

Окрема тема для розмови – перебування у Могилеві-Подільському матері Л.Українки Ольги Петрівни Драго-манової-Косач (Олени Пчілки). Раніше вже згадувалося про її короточасні відвідини Могилева у 80-х рр. XIX ст. Нове побачення із містом над Дністром у неї відбулося 1920 р. Сюди Ольга Петрівна була змушена переїхати з Гадяча після скандальної участі у Шевченківському святі 11 березня. Під час згаданого свята літня жінка не побоялась стати на захист національного прапора, якого зірвав із бюста

Тараса Григоровича більшовицький комісар Крамаренко. Коли ж їй не вдалося це зробити, вона виголосила палку промову, за що й була заарештована. Лише на прохання дочки Ісидори з численною групою учасників свята О.Пчілку було звільнено за умови, що вона негайно покине Гадяч. При цьому їй не дозволили забрати з собою ні особисті речі, ні рукописи, ні домашню бібліотеку, які невдовзі були розграбовані і знищені [4].

За спогадами однієї з родичок Л.Українки, колишньої могилівчанки Віри Григорівни Рот, «Олена Пчілка в 1920 р. оселилася в дочки Ісидори (в кам'яному будинку працівників залізничного вокзалу Віліха. – Авт.). Пізніше сюди приїхали Кривинюки: Ольга Петрівна та Михайло Васильович. Коли Борисова

Будинок по вулиці Піонерській, 11, з меморіальною дошкою, де проживала Олена Пчілка з сім'єю. Фото 1992 р.

призначили зав.сільгосптехнікуму на Немії, усі жили на Немії, а на зиму переїхали на Виноградну вулицю...»[10]. На останній Косачі мешкали у найнятому будинку Карпова, де згодом розміщувався лісгоспзаг [16]. Саме там у 1972 році по вулиці Піонерській, 11 (з

1996 р. – вул. імені О.Пчілки), було встановлено меморіальну дошку [12] з написом: «У цьому будинку в 1920-1924 роках проживала письменниця Олена Петрівна Косач (Олена Пчілка), мати видатної поетеси Лесі Українки» [13]. На жаль, у 1992 р. цей будиночок було знесено і нині про нього нагадують хіба що спогади старожилів та тогочасні фотографії [43].

Хоча Олена Пчілка прибула до міста над Дністром вже немолодою, однак старий бібліотекар Йосип Гольденберг розповів колись місцевому краєзнавцю М.Горобцю про досить красиву, середнього зросту, у чорній плюшевій шубці, у квітчастій хустині, із старовинним намистом на шиї, жінку, котра дуже багато читала українських, російських та зарубіжних авторів [15].

Остання моголівська адреса О.Пчілки та її родини – вулиця Романівська, 29. Саме цю адресу О.Пчілка позначила на аркуші з автографом свого доопрацьованого перекладу пушкінського «Анчара»: «Виправлено в червні 1924 р. в Могилеві-Под., Романівська вул., 29. Будинок в горах та в садах» [10]. Жили там Косачі на розі провулку Романовського й вулиці Пушкінської, в будинку (над самим провулком) Гаращеневського, який сам оселився в квартирі у глибині двору. Пізніше, вже на вулиці 20-річчя ВЛКСМ, на місці обох будинків стояв заводський склад [12].

Незважаючи на досить поважний вік, О.Пчілка продовжувала плідно творити на подільській землі. Зокрема, в Інституті літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України зберігаються її авторизовані машинописи: п'єса «Мир миром» (з датою: «Могилів, 1921 року, 2-го квітня»); «Киселик» (з написом: «м.Могилів на Поділля, 1921 року квітня 5-го»; п'єса «Скарб» (з поміткою: «Написано в Могилеві-Подільським у квітні 1921 року, перед Великодним Святом») [34, с. 134].

У місті над Дністром О.Пчілка також читала лекції з української мови та літератури на учительських курсах, опікувалася юними аматорами сцени у драматичному гуртку, організованому при школі ім.І.Франка (там же було поставлено цілий ряд її п'єс та опереток), збирала перлини народної творчості. За свідченнями вже згадуваної В.Г.Рот, О.Пчілка

*Зовнішній вигляд Могилів-Подільського театру,
де ставила свої п'єси Олена Пчілка. Фото 1936 р.*

часто ходила по околицях міста, бувала в с.Лядовій [10], а також у селах Юрківці, Серебря, Озаринці. Про це ж згадує і Олеся Борисова, дочка І.Косач-Борисової та Ю.Борисова: «Я ніколи не забуду (мені тоді було 7-8 років) тої чудесної пори як ми «товаришували» з бабунькою, наші прогулянки (в гори і яри), колекціонування фосфоритів, кременів і т.д., гончарної мистецької посуду і взагалі спостережень природи і народного мистецтва, як ми їздили з бабунею по селах і оглядали й змальовували малюнки кругом вікон, на печах і т.д.» [34, с. 135].

Результатом етнографічних досліджень О.Пчілки у Наддністрянському краї були її праці «Українські народні легенди останнього часу: (Записи 20-х рр. на Вінниччині)» («Етнографічний вісник». – К., 1925. – Кн. 1. – С. 41-49), а також «Українське селянське малювання на стінах» («Записки історико-філологічного відділу ВУАН». – К., 1929), де вона, зокрема, писала: «...Яку треба мати повабу до краси, яку жадобу її, щоб приймати, при всьому убозтві селянському, при всіх злигоднях, стільки праці і клопоту» [38, с. 85].

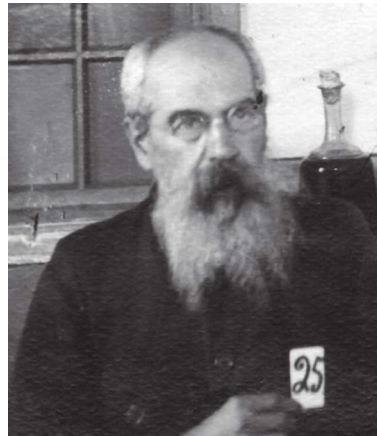
Окрім цього, в архіві О.Пчілки у Києві і сьогодні зберігаються загальні зошити із записами веснянок, колядок, щедрівок, купальських, побутових пісень, зібраних і записаних у селах Могилів-Подільського повіту. До речі, найактивнішими збирачами народнопісенної творчості були місцеві вчителі (В.Парасунько з с.Озаринці, Р.Бензар, Г.Мельниченкова та ін.). А ось в зошиті прекрасних «Гаївок, записаних в селі Долиняни на Поділлі Могилівського повіту», невідома рука не залишила навіть прізвища того, хто їх записав [35, с. 18].

Також, за даними А.М.Подолинного, О.Пчілка на Могилівщині спілкувалася з місцевими педагогами М.А.Крамарським, керівником самодіяльного хору, Г.Д.Гриневичем, учнем Миколи Леонтовича, М.В.Симашкевичем, П.О.Доманицьким М.М.Родневичем, О.В.Івановим, які віддавалися сповна культурно-громадській, науковій і літературній праці. Зокрема, О.В.Іванов листувався з Оленою Пчілкою після її переїзду до Києва, на його прохання вона написала автобіографію [38, с. 84-85]. Відомо також, що Олександр Васильович Іванов на музику К.Стеценка написав щедрівку, присвячену О.Пчілці. Ця щедрівка виконувалася 1 січня 1925 р. в Георгіївській (Грецькій) церкві Могилева-Подільського [35, с. 20].

Присвятив О.Іванов письменниці і поезію, яку він так і назвав, – «Олені Пчілці»:

«Коли я в юнацтві читав
ваші книжки,
Ніколи не думав,
що прийде той час,
Що десь в глухому кутку
доведеться
Зустрітись і потім
побачити Вас».

У свою чергу, дослідник Михайло Гуць в архіві О.В.Іванова, що зберігається в Інституті

О.В.Іванов

літератури ім.Т.Г.Шевченка Національної академії наук України в Києві, виявив дві неопубліковані раніше поезії О.Пчілки, які вона вписала до альбому О.Іванова, де вміщено автографи різних осіб. Першу з цих поезій – «На долі земному», О.Пчілка вписала 1921 року в Могилеві-Подільському. Вже згаданий дослідник М.Гуць виявив і первісний варіант цього твору, написаний 3 травня 1921 р. у Могилеві-Подільському (він називається «Ангольські співи» і перегукується з поезією бельгійського поета Шарля ван Лерберга).

Друга поезія Олени Пчілки «Надіє, живи!» була вміщена в альбомі з дарчим підписом поету та педагогу Митрофану Симашкевичу, який також проживав у Могилеві-Подільському. На відміну від першого твору, останній сповнений оптимізму і віри у краще майбуття українського народу:

«Вже грім переможно гуркоче,
Злі хмари понищити хоче,
Роздерлася хмара важка!
Вже вітри шматкують останки...
І сонечко, – сонце ясне, –
Зирнуло з блакитної ткани.
Всміхається любо і гріє, –
І все ж на землі оживає!
Душе моя сумтна, сумна,
Таку перемогу судилось,
Жадану, й тобі ще діждать?
Чи сонце навек закотилось?
Ні, ні, не вмирай, моя мріє!
Живи, моя любя надіє!» [43]

Як стверджує вінницький журналіст та дослідник Володимир Теклюк, О.Пчілку та О.Іванова «об'єднували поезія, етнографія і захоплення перекладами. Іванов перекладав більше, ніж з п'ятнадцяти мов. Перекладав вчитель на російську і деякі твори Лесі Українки – «Бояриню», «У катакомбах», «Одержиму» та інші.

Коли Олена Пчілка залишила Могилів-Подільський і виїхала до Києва, де працювала в Академії наук, вони ще довго листувалися.

Олександр Васильович цікавився її життям в столиці. Зізнавався, що «... без Вас отут сумую, бо немає до кого піти й почитати свої твори та й нема кому їх і критикувати»» [43].

Варто також додати, що в Могилеві-Подільському О.Пчілка вела широке листування, піклувалася про видання в Україні творів Лесі Українки, перекладала, писала власні твори, які намагалася видати у Києві. Однак звіди від К.Квітки надходили розпачливі листи. «Всеувито (Всеукраїнське учительське видавниче товариство. – Авт.), – писав він О.Пчілці 3 грудня 1923 р., – розглянуло дві попередю прислані друковані Ваші п'єски і відповіло, що першої з них друкувати не може, а другу надрукувало б, якби до неї додати ще 1-2 п'єски неутральних по змісту і без заборонених слів (Бог і т.д.). Всевидат не дозволяє натяку на релігію і патріотизм...» [35, с. 15-16].

У світлі вищесказаного можна згадати і той факт, що завдяки Олені Пчілці отримав гарне напутнє слово у високий світ поезії молодий педагог Валер'ян Тарноградський (1880-1945), уродженець с.Уланів нинішнього Хмільницького району Вінницької області. Зокрема, у передмові до поетичної збірки В.Тарноградського «Барвінковий цвіт» (К., 1911) О.Пчілка писала: «В.Тарноградський (...) пише гарною, чистою українською мовою, знаходячи відповідно добру міру між простістю й літературною оздобленістю мови; виявляє й видатний талант поетичний.(...) Взагалі, вірші його перейняті поезією і справжнім почуттям. Щодо техніки віршування, – виробленої на кращих поетичних зразках, – то вірші Тарноградського мають дуже гарну форму, але шановний автор не гониться лише за тим, щоб лише бренькнути дзвінким, хоч би порожнім акордом: його вислів, маючи гарну рифму, гарний розмір та плавність мови, – завжди має виразний зміст і ясує щире почуття» [28, с. 11-12].

Так само свого часу О.Пчілка підтримала і невідомого тоді широкій публіці молодого поета Степана Руданського з с.Хомутиці. «1880 року, – писав П.Одарченко, – вона підготувала з рукописів до друку і видала «Співомовки» Степана Руданського, врятувавши їх від забуття» [37, с. 4].

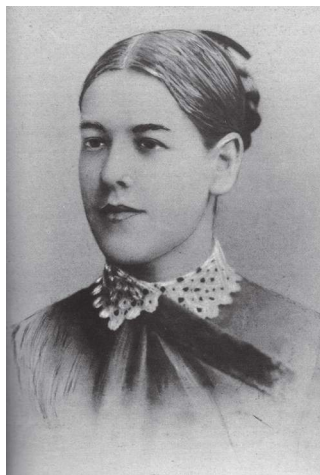
Про зв'язки О.Пчілки із Поділлям говорить і досить цікава справа із фондів Державного архіву Вінницької області, яка стосується призначення матері Л.Українки персональної пенсії. Зокрема, у витягу з протоколу засідання постійної комісії з призначення персональних пенсій та допомоги при Наркомсоцзабезі від 17 березня 1924 р. зазначалося: «26. Назначить О.П.Косач персональну пенсію в розміре полной ставки 10-го разряда.

Губсобресу обследовать имущество и состояние здоровья» [25, арк. 9].

19 червня 1924 р. таке обстеження відбулося, про що свідчить короткий актовий запис: «гр. Косач ничего ни денег ни недвиж. имущества не имеет» [25, арк. 2 зв.]. Після цього, 21 червня 1924 р. Могилівський соцзабез повідомив, що О.Пчілці «цього числа виплачена пенсія за час з 17 березня по 1 червня в розмірі 149 к. 25 к. (сто сорок дев'ять карб. і 25 коп.)» [25, арк. 2 зв.].

Після отримання пенсії О.Пчілка виїхала з Могилева-Подільського до Києва, де працювала в Академії наук аж до своєї смерті 4 жовтня 1930 р.

У Могилеві-Подільському у 20-ті рр. ХХ ст. також жила і творила дружина Лесиного брата Михайла (помер у 1903 р.) українська письменниця, росіянка за походженням, Олександра Євгенівна Судовщикова (літературний псевдонім Грицько Григоренко). В українську літературу вона ввійшла як автор оповідань з життя селян кінця ХІХ – початку ХХ століття (Збірники «Наші люди на селі», «Переселенці», «Дітки», ряду п'єс «Батько» та інших). Мешкала О.Судовщикова, за спогадами родичів та лікаря К.Осинковського, який лікував її у той час, біля Шаргородського мосту, над річкою Дерло, у

*Грицько Григоренко
(О.Є.Судовщикова)*

будинку №2 по теперішній вулиці імені Тугушова [12]. До речі, цей будинок майже у незмінному стані зберігся і донині. Щоправда, його вигляд значно псує прибудова у вигляді кафе-пивної, а також відсутність будь-яких вказівок на те, що у ньому колись проживала відома українська письменниця та невістка О.Пчілки. Що ж, не культурою єдиною нині живе наше суспільство...

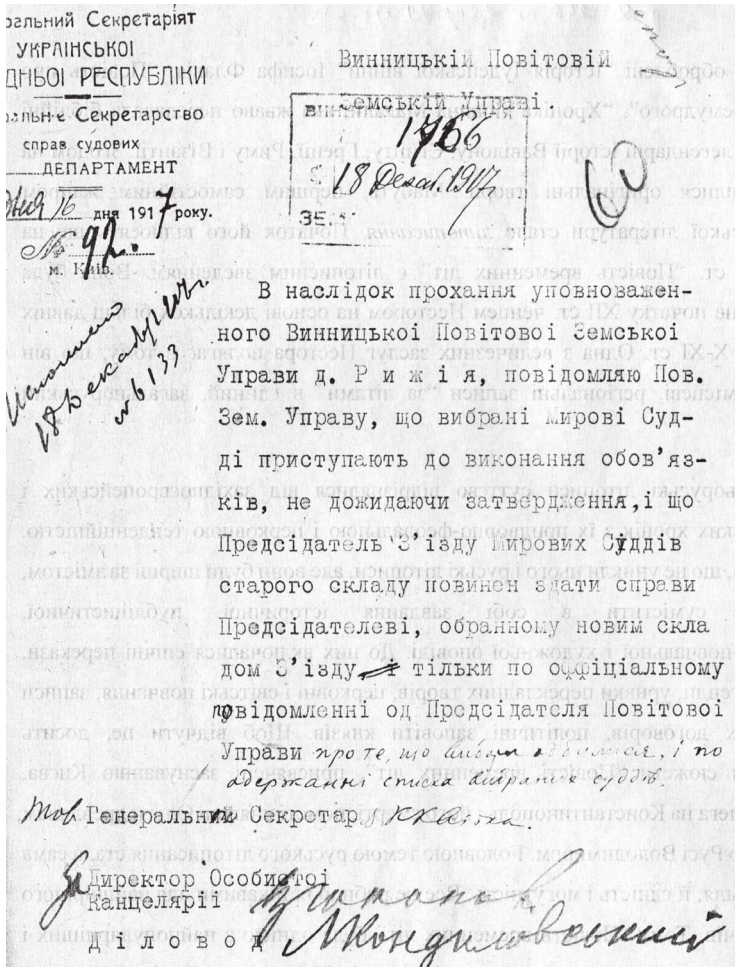
*Будинок по вул. Тугушова, 2 над річкою Дерло,
де проживала О.Є.Судовщикова*

До речі, місцевий краєзнавець і журналіст Микола Горобець, всупереч енциклопедичним відомостям, вважав, що невістка О.Пчілки, яка померла 27 квітня 1924 р., похована не у Києві, а в Могилеві-Подільському, на цвинтарі біля нинішнього будинку побуту «Дружба». На жаль, її могила не збереглася, оскільки місцева влада ліквідувала цвинтар разом із надгробком [36].

Також варто зупинитися і на тій ролі, яку відігравав наш край у житті чоловіка Л.Українки Климента Квітки. Зокрема, в Державному архіві Вінницької області виявлено офіційний лист за підписом К.Квітки від 16 грудня 1917 року (на той час займав

посаду товариша Генерального секретаря судових справ) на адресу Вінницької повітової земської управи, де він у відповідь на запит члена управи І.Рижія роз'яснює порядок вступу на посаду мирових суддів [18, арк. 60].

З іншого архівного документу ми довідуємось, що педрада Вінницького вищого інституту народної освіти

Підпис товариша Генерального секретаря судових справ
Климента Квітки під офіційним листом на адресу
Вінницької повітової земської управи. 16 грудня 1917 р.

11 листопада 1921 р. надіслала офіційне запрошення К.Квітці для роботи у згаданому вузі [26, арк. 47]. Перед цим сам Климент Васильович, який на той час займав посаду наукового співробітника Української Академії Наук і, одночасно, лектора з музичної етнографії Київського вищого інституту народної освіти та лектора з української народної музики у Державній консерваторії, висловлював бажання перебратися до провінції, аби тут переводити свою працю [26, арк. 60]. На жаль, наслідки перенесеної хвороби не дозволили тоді переїхати до Вінниці, про що він із жалем повідомляв керівництво ВІНО у листі від 16 листопада 1921 р. [26, арк. 47].

Леся Українка з родиною. Стоять (зліва направо): Климент Квітка, Олена Пчілка, сестри Ісидора та Ольга, Михайло Кривинюк, Леся Українка. Фото 1906 р.

На щастя, творчі контакти К.Квітки з Поділлям на цьому не обмежуються. Як зазначав у цьому зв'язку письменник та літературознавець А.М.Подолінний, К.Квітка «між 1922 і 1931 роками здійснив низку подорожей для запису нар. мелодій, у т.ч. й на Вінниччину. У 1924 він побував у селах над Дністром,

листувався з Оленою Пчілкою, коли вона перебувала у Могилеві-Подільському, отримував од неї фольклор. м-ли, в 1926 знову робив записи в селах навколо цього міста. В Озаринцях записав великодні ігри та пісні на перший день свят, а в Кукавці – на другий день. У листі до Олени Пчілки від 16.V.1926 писав із захопленням: « Це неначе вияв правдивої культової традиції, коли ці співи були не забавою, а поважною магічною справою». У 1927 ще раз побував у Могилеві-Подільському р-ні» [29, с. 145].

У свою чергу, краєзнавець Микола Горобець додавав, що «в 1927 році Климент Квітка знову прибуває до міста над Дністром, а звідси відправляється у село Озаринці, зустрічається з відомим краєзнавцем О.О.Кривицьким. Тут він чує таку щедрівку:

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір,
А я знаю, що пан дома,
Сидить собі кінець стола.
А на ньому шуба люба, нова,
А в тій шубі калиточка,
А в тій калитці сім червінців.
Сему, тему – по калачеві,
А нам, хлопцям, – по червінцеві.

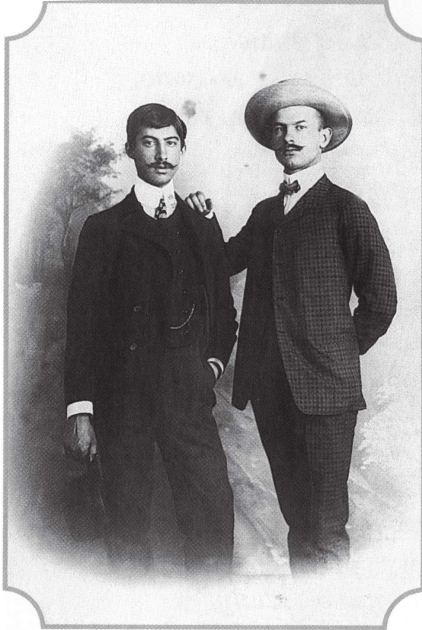
З Озаринець К.Квітка прямує разом з філологом О.В.Курило до Кукавки. Тут він зупиняється в учителя О.М.Рогозинського і робить записи великодних ігор і пісень, що звучали навколо теперішньої церкви, збудованої за проектом відомого художника В.А.Тропініна.

Як писав місцевий краєзнавець Мефодій Рябий, у школі на той час був гарний хор. Керував ним учитель Я.П.Барциховський. Климент Квітка послухав його і зробив цікаві записи. Мефодій Рябий розповідав, як він після того побував у Києві у Всеукраїнському фольклорному товаристві, бо й сам збирав фольклор, як востанне зустрівся з К.В.Квіткою на другому поверсі одного з міських будинків» [14, с.27].

Згодом Климент Квітка, рятуючись від репресій, переїжджає до Москви і працює в Московській консерваторії. Він знову видав

кілька праць про пісенні скарби свого народу.

Варто також зауважити, що наявні архівні матеріали дозволяють стверджувати про перебування на Поділлі і

*Світозар Драгоманов (праворуч)
з товаришем. Світозар Михайлович
Драгоманов (1884-1958) закінчив
Комерційний інститут у Києві.
У 1920-х роках – ректор кийського
Архітектурного інституту,
потім був деканом архітектурного
факультету Будівельного*

відомого вченого Світозара Драгоманова, сина брата Олени Пчілки Михайла Петровича Драгоманова. Зокрема, з архівних джерел відомо, що 9 вересня 1918 р. Світозар Драгоманов подав скаргу у Вінницький окружний суд «на неправильні дії Вінницького Повітового Старости у справі про конфіскацію «ряд[у] брошур різних авторів і нарис[у] української соціалістичної програми», і «Лист[ів] на Наддніпрянську Україну». На своєму засіданні 13 вересня 1918 р. суд відхилив скаргу С. Драгоманова на тій підставі, що дії посадових осіб адміністративного відомства здійснені у межах їх повноважень, йому не підсудні [17, арк. 2].

Таким чином, життя і творчість славетної української поетеси Л.Українки та її родини неможливо уявити без благотворного впливу щедрого Подільського краю, його талановитих людей та чарівної природи. У свою чергу, вихідці з Великої Волині назавжди залишили там частку свого розуму, серця і душевного тепла.

К.В.Завальнюк, І.М.Журавлівський

Джерела та література

1. Адрес-календарь Подольской губернии / [сост. Г.Станкевич]. – Каменец-Подольский: Изд. Подол. губерн. стат. комитета, 1909. – 414 с.
2. Бортняк, А. Зачарована Поділлям / А.Бортняк // Вінниц. газ. – 1998. – 1 серп.
3. Бортняк, А. Молодша Лесина сестра / А.Бортняк // Вінниц. газ. – 1997. – 7 черв.
4. Бортняк, А. «Нехай на любу Україну надивлюсь...» / А.Бортняк // Вінниччина. – 1999. – 26 черв. – (Спец. вип. «Зоряна криниця»).
5. Борщевський, В. Леся Українка / В.Борщевський // Вінниц. правда. – 1946. – 24 лют.
6. Василько, В.С. Микола Садовський та його театр / В.С.Василько. – К.: Держ. вид-во образотв. мистец. і муз. л-ри УРСР, 1962. – 196 с.
7. Вечір, присвячений Лесі Українці // Вінниц. правда. – 1946. – 3 берез.
8. Глинський, І. ...І Леся була в нашому місті / І.Глинський // Наддністрян. правда. – 1971. – 24 лют.
9. Глинський, І. «Красо України – Подолля!..» / І.Глинський // Вінниц. правда. – 1963. – 1 серп.
10. Глинський, І. Нові документи про матір Лесі Українки / І.Глинський // Наддністрян. правда. – 1971. – 20 лют.
11. Глинський, І. Поділля в творчості Лесі Українки / І.Глинський // Наддністрян. правда. – 1971. – 13 лют.
12. Глинський, І. Родина Косачів над Дністром / І.Глинський // Наддністрян. правда. – 1978. – 18 серп.
13. Горобець, М. Будиночок на Піонерській / М.Горобець // Вінниц. правда. – 1983. – 17 лип.
14. Горобець, М.П. Їх пам'ятає Придністров'я: іст.-публіцист. розповіді / М.П.Горобець. – Вінниця: Держ. обл. вид-во «Вінниця», 1993. – 120 с.

15. Горобець, М. Красо України, Подолля! / М.Горобець // Вінниц. правда. – 1990. – 28 груд.
16. Гринчук, О. Де жила Олена Пчілка? / О.Гринчук // Наддністрян. правда. – 1971. – 10 лют.
17. Державний архів Вінницької області, ф. Д-172, оп. 3, т. 10, спр. 225.
18. Там само, ф. Д-225, оп. 1, спр. 79, 88 арк.
19. Там само, ф. Д-327, оп. 1, спр. 2.
20. Там само, ф. Д-573, оп. 1, спр. 4, 15 арк.
21. Там само, ф. Р-151, оп. 9, спр. 101, 62 арк.
22. Там само, ф. Р-196, оп. 2, спр. 346, 12 арк.
23. Там само, ф. Р-254, оп. 1, спр. 1183, 104 арк.
24. Там само, ф. Р-847, оп. 1, спр. 220, 275 арк.
25. Там само, ф. Р-973, оп. 1, спр. 849, 10 арк.
26. Там само, ф. Р-1941, спр. 32, 63 арк.
27. Там само, ф. Р-2700, оп. 5, спр. 54, 322 арк.
28. Завальнюк, К. Літературна доля Валер'яна Тарноградського / К.Завальнюк, А.Подолінний // Життя і волі голоси: вибране / В.П.Тарноградський; [упоряд.: К.В.Завальнюк, А.М.Подолінний]. – Вінниця, 2006. – С. 3-13.
29. З-над Божої ріки: літ. біобібліогр. слов. Вінниччини / [упоряд. і заг. ред. А.М.Подолінного]. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – 408 с.
30. Йолтуховський, М. Племінниця Лесі Українки / М.Йолтуховський // Вінниччина. – 1998. – 25 черв. – (Спец. вип. «Зоряна криниця»).
31. Козлов, М. Леся Українка і Надсон / М.Козлов // Нові горизонти. – 1978. – 14 жовт.
32. Куп'янський, Й.Я. Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського / Й.Я.Куп'янський. – К.: Наук. думка, 1965. – 588 с.
33. Українка, Л. Документи і матеріали. 1871-1970 / Л.Українка. – К.: Наук. думка, 1971. – 488 с.

34. Мірошниченко, Л.П. Косачі в Могилеві-Подільському / Л.П.Мірошниченко // Перша Могилів-Подільська краєзн. конф.: матеріали та доп. – Могилів-Поділ., 1996. – С. 132-135.
35. Мірошниченко, Л.П. Косачі в Могилеві-Подільському / Л.П.Мірошниченко // Подільські криниці: хрестоматія з л-ри рід. краю / [упоряд. А.М.Подолінний]. – Вінниця, 2001. – Вип. 2. – С. 13-20.
36. Новицький, А. Зруйнували могилу, але не пам'ять / А.Новицький // Вінниц. газ. –1997. – 20 берез.
37. Одарченко, П. Видатна діячка української культури кінця ХІХ–поч. ХХ ст. / П.Одарченко // Нар. творчість та етнографія. – 1999. – № 2/3. – С. 3-14.
38. Подолинний, А.М. Олена Пчілка у Могилеві-Подільському / А.М.Подолинний // Жити Україною: ст., рец., есе / А.М.Подолинний. – Вінниця, 2007. – С. 83-86.
39. Подолян, А. У пошуках морального притулку / А.Подолян // Подоля. – 1998. – 18 лип.
40. Рябий, М. Леся Українка і Григорій Мачтет / М.Рябий // Наддністрян. правда. – 1971. – 30 січ.
41. Рябий, М. Мати Лесі / М.Рябий // Наддністрян. правда. – 1969. – 29 серп.
42. Спогади про Лесю Українку / [упоряд. А.І.Костенка]. – К.: Дніпро, 1971. – 484 с.
43. Теклюк, В. «Коріння наше з Поділля вирвано...» / В.Теклюк // Сл. Придністров'я. – 1999. – 15 жовт.
44. Філіпчук, Н. «Болісна думка «за що?» часом загрожує мені втратою розуму» / Н.Філіпчук, О.Бантишев // Голос України. – 2009. – 9 груд. – С. 28-29.
45. Шалагінова, Л. Сестри / Л.Шалагінова // Київ. – 1992. – № 3. – С. 121-126.

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

№ 1

1921 р. квітень. Могилів-Подільський. –
П'єса О.Пчілки «Скарб»

СКАРБ

Дійство на одну відслону

Олена Пчілка

*Куток у гаю, літньої пори; дерева, кущі, посередині – галява;
праворуч – колода; ліворуч, скраю, чимало зілля, що ніби росте
за кущами, немов прикрите від середини галяви.
Віддалеки видно воду.*

Ява 1

Галя й Парася – сидять на колоді, плетуть вінки.

Парася. І де це ти, Галю, стільки квіток добула? Я ось ледве маленький пучечок на луці нарвала!

Галя. Ну, на луці! Тепер вже на луках мало квіток – траву покосили! У мене все квітки з садка: хрещена мати мені дала; нарвала в себе. У їх багато! А в тебе ж оце які саме квітки?

Парася. Та оце ж роман-зілля, а це – конюшина, а це материнка...

Галя. О! Вигадала – «материнка»! Материнка ж – червоненька!

Парася. Отаке сказала – «червоненька»! Коли всяк знає, що материнка отака синенька і запашна; ось понюхай, як вона пахне!
(*Дає нюхати квітку.*)

Галя. Та добре вже! Нехай буде й материнка!..

Парася. А оце ж сокирки – там їх на рові так багато!

Галя. Та що з того! До чого вони: на вінок вони не придатні.

Парася. Чому? Вмішати можна й сокирок – вони собі гарненькі...

Гая. Мішай, коли хоч... А то я тобі ще своїх квіток дам. Ось на красольки. Та бери й м'яти – вона така пахуща! А я вже свого віночка й скінчила! *(Наклада собі на голову віночка.)*

Парася. Та й я ось зараз кінчу!..

Ява 2

Михайло виходить справа, заклопотаний.

Михайло *(угледівши дівчаток, раптом гнівно спиняється, сам собі).* Ой, Боже мій! *(Потім до дівчат.)* Чого ви тут посідали? Чого вам тут товктися!!!

Парася. А чому ж нам не можна тут сидіти?

Михайло. Того, що нема чого вам тут вештатися, та тільки траву толочити!

Гая. Ми ніякої трави не толочимо: ми собі плетемо вінки...

Михайло. Які вінки? До чого вам вінки?

Парася. Ну, як же? Сьогодні ж – Купала! Всі дівчата плетуть собі вінки.

Михайло. Плетуть вінки! Так то ж уже дорослі дівчата, а вам чого квапитись туди ж? Ви ще малі!

Гая. То що! Ми там ще менших дівчат бачили – усі в вінках. Ну, й ми плетемо собі.

Михайло. А я вам кажу, гетьте мені звідсіль! Нема чого вам тут шпортатись! Гетьте!

Парася. Ото напався, хтозна й чого!.. Ходім, Гаю! Там далі пов'ємо... *(Забира квітки.)*

Михайло. Ото й краще! *(Турботно зазира ліворуч, у кущі.)* Слава Богу, – тут не товклись! *(До дівчат.)* Ну, забирайтеся швидше! *(Іде вліво.)*

Парася. Та зараз!

Михайло (*дивиться вправо*). О!.. знов ідуть!.. краще одійти, щоб їх не затримувати!.. (*Іде вліво*.)

Ява 3

Онися, Настя, Софійка, Свирид, Петро – виходять справа.

Галя (*услід Михайлові*). От, капосний! (*Рушає*).

Парася. Напасник!

Онися. Кого це ви лаєте?

Парася. Та вашого Михайла!

Онися. За що ж ви його лаєте?

Парася. А чого він нас прогнав?

Галя. Ні з того, ні з сього напався: ми тут собі вінки вили, сиділи ось тут на колоді, а він надійшов, та як визвірився на нас: «Чого ви тут товчетесь? гетьте звідси!» Я вже ледве зчепила свого віночка, так наганяв (*надіва віночка*).

Парася. Та ще з таким фуком, – неначе ми в його на голові сиділи! Притьмом «забирайтесь!» і годі. Ненависний такий!

Онися. Та то він так собі, знічев'я!

Парася. Е, ні! Такий був розлютований, що й Господи!

Онися. Не знаю... Він же в нас такий лагідний...

Свирид. Не дуже то! Звісно, ти йому сестра, то й оступаєшся за його, а він буває дуже лихий! Він тільки – потайний.

Настя. Справді, Онисю, він чогось такий гдирливий став! Давніш не був такий.

Онися. Та може й так...

Софійка. Він і на мене якось напався, отут у лісі, щоб я зілля не толочила. А я хотіла тільки посидіти під сосною.

Свирид. А яке йому діло? Де хочемо, там і ходимо, де хочемо, там і сідаємо! (*Сіда на колоді*.)

Петро. Те вже ж! (*Сіда біля Свирида*.)

Онися. Хто його зна!.. Може, й справді Михайло змінився... Став усе чогось задумуватись... Мовби він чимсь таким згризається... І правда, що трохи дражненний зробився: абищо, то зараз йому прикро... Давніш не був такий. Не знаю, що йому таке починилось!..

Софія. Ну, ти ж йому рідна сестра, то ти ж би в його попиталася, що йому таке?

Онися. Та хто його зна, як до його приступити... Колись попитаю... Бо я й сама помічаю, що він якийсь непевний став...

Настя. Ну, що ж це дівчата не сходяться? Кажали, що тут будуть збиратися на Купала?

Софія. А тут! З нашого кутка сюди збиралися.

Онися. А, може, вони куди інде подались?

Парася. Ходім, пошукаймо їх!

Галя. Ходім, ходім!

Настя. Ой, ви – «дівки!» (*До Галі.*) Стривай! Он на тобі віночок зовсім криво: дай, я поправлю.

Галя. Та то все через того Михайла! Я вже як-небудь...

Настя (*поправляє віночок*). От так – тепер добре. Ну, чим не «дівка»? (*Любує Галею.*)

Софія. А так! Хоть ще не «дівка», то «півдівки»! Ха, ха!

Настя. Ну, ходім же дівчат шукати! Може, вони на тім боці, на луці?

Онися. Навряд!.. Обтім, може... Ходім! (*Всі дівчата виходять ліворуч.*)

Свирид. (*до Петра*). Отже, як собі хоч, а з Михайлом щось непевне! Він таїться з чимсь... Щось він має на думці...

Петро. Чого ти так думаєш?

Свирид. Так... Я вже спостерігаю се... Та от і дівчата кажуть: до всіх чіпляється, гдирає, визвіряється. І сестра ж його, Ониська, говорить, що він дражненний став.

Петро. Та, може...

Свирид. А се повинно бути з якоїсь причини. У його щось

таке на думці є, і він з тим таїться, та боїться, щоб йому хтось у чімсь не перешкодив.

Петро. Що ж у його може бути на думці? З чим він може таїтись?

Свирид. Мало з чим?.. От, він усе по лісах біга; може, він що-небудь у лісі назнав...

Петро. Що? Кубло яке? Або звіря? Може, борсука?

Свирид. Де там – борсука! Я думаю, чи не шука він якої хованки? Може дума, чи не закопав хто в лісі чогось дорогого, грошей, або яких-небудь дорогих речей – золота, срібла...

Петро. Золота? Де ж би воно взялося? Хто ж би став таке ховати в лісі?

Свирид. Ну, чому ж ні? Хіба мало людей ховалося оце недавно з своїм добром? Закопували і зброю, і одержу, так само як у кого було що-небудь золоте, або срібне – якісь ложки, чарки, поставці, або дзиґарики, чи щось інше коштовне – намиста якісь дорогі, або дукачі, або й просто гроші. Що ж? Як найти отаку хованку, то се ж тобі цілий скарб! Не треба й отих зачарованих скарбів, що десь на болотах та по лісах криються; таких треба з великою бідою добувати, бо вони зачаровані.

Петро. Та кажуть, що є такі скарби і що треба щось знати, або й душу свою запродаати, щоб їх здобувать... Говорять, що дуже тяжко!..

Свирид. Ну, ото ж то й є! А тут ніяких чарів нема: просто, може під теє всяке лихо, заховано було «до слухного часу» всяке добро, а потім господаря тієї хованки або вивезено куди, або й убито, а більш ніхто того місця не знав, – ну й лежить собі теє добро, поки хтось випадком знайде!

Петро (*задумливо*). Ну, тільки хто ж би став дорогі речі закопувати – в лісі! Вже хутній би захвати десь у своїй домівці, замурувати десь, або закопати у дворищі, а не в лісі...

Свирид. Е, голубе, такі схови вже всі знали! Хіба мало знаходили і грошей, і всього такого дорогого, що було замуровано в печах, або в льохах, або й закопано десь поза хатою? Цілі городи

біля оселі скопували, а такі знаходили ті гроші чи що там таке було закопане в заможніших господарів! Ну, а як воно закопане — в лісі, десь у чагарах, то як же ти про те місце довідаєшся?

Петро. Ну, то й Михайло ж не може знати про таке!

Свирид. Ну, то я ж не кажу, що він знає, що він уже знайшов щось таке; а я тільки говорю, що він чогось шукає в лісі, чимсь таким заклопотаний, що його тягне в ліс... Отож, може, того й нападається на кожного в лісі, щоб йому в чім не перешкодив. Я тобі скажу, що я сам ще й давніше щось таке постеріг і подумав про Михайла, як зустрівся з ним у лісі, – тільки я не казав про те... Ну, а тепер, як уже й інші говорять про його чудернацтво, то я тобі розкажу.

Петро. А що там таке?

Свирид. Ось слухай. Ото якось на тім тижні пішов я в скарбовий ліс пошукати нашої телиці, бо кудись була забігла з левади. Ну, звісно, скрізь лажу – по кущах, по чагарах і по нетрах, бо вже на видних місцях вишукав усюди! Думав, може, де в яру, в хащах знайду телицю. Коли дивлюсь, в однім місці, в гущавині, ворущаться кущі – мовби щось таке живе хилита їх. Я – туди; розсунув гілля, коли там – Михайло: нахилився і до чогось приглядається під деревиною. Я озвався до його – так собі, навіть не думаючи нічого лихого! – а він швиденько випростався, та як визвірився на мене, як гримне, мов несамовитий: «Геть собі! чого тобі від мене треба?!» Я подумав: «Нехай тобі *біс!*» і кажу йому: «Я тебе не займаю!» – та й пішов собі геть. Ну, другого дня я таки надійшов у те саме місце і навіть покопав трохи, але нічого там не було і нічого такого я не зауважив: земля не рушена, дерен, як і всюди...

Петро. От бач!

Свирид. Ну, а чого ж він визвірився на мене? Чого він там нишпорив у чагарах?

Петро. Хто його зна!..

Свирид. Отож то й е! Я не кажу, що Михайло вже знайшов якийсь там скарб абощо; я тільки говорю, що він чимсь дуже затурбований і що його щось тягне в ліс і бентежить!

Петро. Може!..

Свирид. Се треба дослідить. О!.. дивись, дивись! він сюди йде з Ониською... напевне будуть на самоті щось говорити... Сховаймося отут і послухаєм, що вони казатимуть!.. *(Ховається разом з Петром за лаштунками справа.)*

Ява 4

Михайло й Онися *(виходять справа).*

Михайло *(іде попереду, загляда перше в кущі зліва).* Все ціле, не столочене! *(Сіда на колоду, з краю, ближчого до середини кону, спираючи голову на руки.)* Ох! Боже мій!..

Онися. Михайле! *(Сіда несміливо біля Михайла).* Чого ти такий зажурений?.. Що тебе так мучить?..

Михайло. Не питай мене! Ти того не зрозумієш!.. Тай вже недовго ждати: або я досягну свого, або – пропаду, збожеволюю!..

Онися. Ну, от бач, які ти слова говориш! Як же мені не питатись, не клопотатися про тебе? Скажи мені, скажи, Михасю, що з тобою? Що тебе так гризе? Ти такий дражнений став! – уже всі теє помічають... Скажи мені, я тебе прошу! *(Кладе руку на плече Михайла.)*

Михайло *(випростується, підводить голову).* Ну, добре! я тобі скажу. Може, так буде краще, а то ти ще перешкодиш мені в саму остатню пору. Тепер же я попрошу тебе пособити мені, щоб моя справа вдалася. Ось що: я хочу здобути собі щастя – квітку щастя.

Онися. Квітку щастя?.. Що ти таке говориш?..

Михайло. Я знаю, що я говорю: сього вечора, сієї ночі цвіте папороть. Хіба ти ніколи не чула про це?

Онися. Ні, я щось таке чула, тільки гаразд не знаю... навіть не відаю добре, яка саме та папороть...

Михайло (стурбований). Онде вона!.. (Показує рукою.) Отам, за цими кущами. У нас її мало, я так пильно шукав її... Вже один-два куці мені столочили діти, пастушки... Оцей куц того зілля я так пильную!.. Ну, і от сієї ночі він повинен зацвісти... Опівночі розцвітеться квітка, червона, як жар... І хто її зірве, хто здолає промовити в ту саму мить свої бажання, той буде щасливий: ті бажання справдяться. Так мені казав дід Панас, пасічник, так я і в книжці читав.

Онися. Ну... то се ж не так трудно досягти! Чого ж ти так турбуєшся?

Михайло. Ні, Онисю, це не так легко, як тобі здається. Ні! В ту хвилину, як матиме розцвітатися ота квітка, страшне діється біля того місця: несвіцька сила боронитиме зірвати її – гукатиме несвіцькими голосами, гриматиме на того одважного; з'являться й самі страшидла...

Онися. Ой!

Михайло. Простягатимуть свої лапи з пазюрами, роззявлятимуть страшні паці свої, щоб розірвати його. І коли той, хто на все теє наважився, не встигне в одну мить зірвати квітку, то страшидла й розірвуть його...

Он и ся. Михасю! Це дуже страшно!.. Невже ж ти?..

Михайло. Я зважився на все. Не бійся за мене: я не злякаюсь нічого – ні тих страшних гуків, ні самих страшидел. Я зірву квітку!

Онися. А як ти не встигнеш?

Михайло. Ні, я встигну! А як зірву, тоді ті страшидла зараз усі згинуть.

Онися. Ох!.. А що ж ти тоді з тією квіткою, почнеш викопувати скарб? Я так чула... що копають скарб...

Михайло. Ні, Онисю, я не буду копати скарбу. Я його добуду, – тільки мій скарб не такий, як ти думаєш; мені не треба ні червінців, ні золотих та срібних речей, ні самоцвітів!

Онися. А чого ж ти бажаєш?..

Михайло. Ось чого: зірвавши ту чарівну квітку папороті, я

висловлю бажання, щоб наші матуся одужали, щоб наша Україна була вільна й щаслива!

Онися. Матуся дуже хворі – се правда: їм треба пособити.

Михайло. А Україна, друга наша мати? Ой, Онисю, сестричко моя, ти не знаєш, яка це нещасна країна. Скільки горя, біди витерпіла вона, скільки кривди прийняла вона! Як її дурили сусіди, як одбирали в неї волю, робили нашу країну своєю невірницею, і коли знаходилися такі наші одважні люди, що хотіли врятувати свою вітчизну, визволити Україну з рабства, вороги хватали їх, катували, вбивали!.. Мені один козак усе, все розказав про давніші й недавні часи; отже, я на все одважуюся, щоб добути волю і щастя Україні!..

Онися. От що!..

Михайло. І от сьогодні, сьогодні... сеї ночі, маю я осягти того, що гадаю! Коли б же мені хтось не перешкодив, хоч би й не хочючи! (*Загляда вліво на зілля.*) Ой, папороте моя! Коли б же тебе ніхто не столочив! Коли б оте купальське грище не перешкодило мені. Прийдуть сюди дівчата, хлопці справляти тут Купала, зчинять гармидер, бігатимуть, стрибатимуть через вогонь і, може, столочать мені мою папороть, розіб'ють мою надію!

Онися. Ні, Михасю, мабуть вони справлятимуть Купала на луці; давніш хотіли тут, а оце зараз ми перестріли інших дівчат, і вони говорили, що й вогнище на тім боці, на луці, кластимуть, і співатимуть – там.

Михайло. Ой, коли б же так було! Іди, Онисю, намовляй дівчат, скажи їм, щоб на той бік ішли, на луку!

Онися. Добре! Я казатиму.

Михайло. Я теж піду, намовлятиму хлопців, одвертатиму всіх, кого можу, від сього місця!

Онися. Авжеж!

Михайло. А на той час... як буде зближатися північ, я прийду сюди!..

Онися. Ой, Михасю, мене острах бере за тебе!

Михайло. Знов? Ні, моя сестрице, не бійся за мене. Я не

злякаюся і не схиблю!

Що я наважив, те я виконаю! Ходім! *(Виходять уліво.)*

Ява 5

Свирид і Петро – виходять справа, з своєї хованки.

Свирид *(до Петра)*. А що? А що? Ти все чув?

Петро. Чув...

Свирид. Ну, що ж? Не казав я, що він недармо нишпорить у лісі та пантрує?

Петро. Так... Твоя правда!..

Свирид. Ну, от – бачиш. Я вже як що кажу, то знаю! «Скарбу» хоче добути, чарівної квітки! *(Загляда вліво, у кущі.)* Так і є: ось і папороть! Недармо дівчаток гнав. Ха, ха! От, я ж йому штуку втну!

Петро. Яку штуку?.. Що ти думаєш?..

Свирид. А! Там уже побачиш!.. Ось ходім зо мною, та ще якби Кирила Довбенка знайти... Ходім, ходім! – Треба встигнути на свою пору!

Петро. Що ж таке?..

Свирид. Дорогою розкажу! Нема часу... Ходім! *(Виходять уліво.)*

Ява 6

*1-й хлопець несе деревце, вправлене в перехрестя, за ним виходять справа **Настя, Софія, Парася, Мелася**. Хлопці, дівчата стають громадкою. Всі дівчата в вінках, гарно прибрані.*

Настя. Осюди, сюди, Максиме! Постав тут!..

1-й хлопець. А що, бачите, яке вам деревце добув? Гарне? *(Становить у глибині кону, трохи вліво.)*

Настя. Та гарне, гарне – хто ж каже, що не гарне!

Софія. Мабуть, на іншій кутку такого не буде!

1-й хлопець. А певне!

Настя. Ну, що ж це а нашим Купалом сей раз? Досі не відомо, чи сюди всі прийдуть, чи, може, на той бік підуть, на луку?

Софія. Та мовби таки сюди прийдуть.

Настя. Ну, ми більше нікого не будемо ждати; а як почуємо, що співають на тім боці, то тоді туди підем. Починаймо тут тим часом!

Софія. Стривай, онде Оріся йде, либонь – сюди.

Настя. Яка? Павлюкова?

Софія. Та ні – учителява дочка! У вінку – вже ж до нас на Купала йде...

Настя. А! Се дуже добре: ось хто заспіває! Вона ж то всяких знає.

Ява 7

Оріся (у вінку, з вузличком у руках, іде зліва).

Оріся. Добри вечір вам!

Настя. Добре здоров'ячко! Ви до нас? Отеє добре!

Оріся. І до вас, і не до вас... Я прийду сюди згодом, а тепера я йду до бабуні.

Настя. Та чого там до бабуні!

Оріся. Е ні, треба довідатись... Вони прислали молодицю по мене: трохи нездужають, просили їм ліків принести, – я вже знаю, яких вони вживають...

Софія. Та підете завтра раненько! А тепера зостаньтєся з нами!

Оріся. Ні, не можна! Стара людина, ще й хвора – треба щось порадити. Я бабуню дуже люблю й завжди рада їх одвідати, а тим більше, коли кличуть, коли мене треба.

Софія. Шкода!

Орися. Я незабаром прийду; молодиця казала, що бабуня не дуже хворі, ходять; то я дам їм ліків – крапель, вони положаться спати, і я тоді прийду сюди.

Софія. Ну, добре! Глядіть же, приходьте швиденько!

Орися. Аякже, як же! До побачення! (*Киваючи головою, іде вправо.*)

Софія. Славненька та Орися! Я дуже люблю й: така привітна, ласкава – і весела. Вона й розумна дуже!

Настя. Коли б пак! Учителева дочка, та щоб була дурна!

1-й хлопець. Ну, всякі бувають!..

Софія. Та звичайно!.. Тільки Орися дуже багато книжок читає: коли не заглянь до їх, то все вона з книжками.

Настя. Вона й сама – як почне тобі говорити, то мовби з книжки читає; де в неї та й мова береться!

Софія. Ну, будемо ж уже співати!

1-й хлопець. Еге, щоб я не дармо поспішався з деревом.

Настя. Ну, дівчата, починаймо! (*Всі громадаються до гурту, Настя й Софія – попереду.*)

Хор (співа):

Не стій, вербо, над водою
Рано, рано,
Не стій, вербо, над водою,
Та ранесенько!

Розвий, вербо, сімсот квіток
Рано, рано,
Розвий, вербо, сімсот квіток
Та ранесенько!

Сімсот квіток, ще й чотири
Рано, рано,
Сімсот квіток, ще й чотири
Та ранесенько!

Що всім хлопцям по квітоньці
Рано, рано,
Що всім хлопцям по квітоньці
Та ранесенько.

Тільки Йвану нема квітки
Рано, рано і т. д.
Є в його квітка Наталочка дівка
Рано, рано і т. д.

Настя. Добре! (До Палазі й Парасі.) І малі дівчатка беруться
неабияк!

Палазя. Та ми ж у школі співаємо!

Парася. Учителю нас хвалять.

Софія. А нумо ще «Посію я рожу»!

Хор (співа):

Посію я рожу, поставлю сторожу,
Стороною дощик іде, стороною,
Над моєю рожою повною.
Поставлю сторожу рідного батенька,
Стороною дощик іде, стороною,
Над моєю рожою повною.

Не добра сторожа – пощипана рожа,
Стороною дощик іде і т. д.
Поставлю сторожу – рідную матінку
Стороною дощик іде, стороною і т. д.
Не добра сторожа – пощипана рожа і т. д.

(Так само співається про «рідного братика», «рідную
сестрицю»: «Не добра сторожа, пощипана рожа». На останку:
«Поставлю сторожу – свого суженого» і т. д.)

«Хороша сторожа – не щипана рожа,
Стороною дощик іде і т. д.» (Кінець пісні).

Софія. Тепер ще якої купальської?

Ява 8

Онися (вибіга справа).

Онися. Слухайте! Слухайте! На тім боці теж справляють Купала! Там і наші є!

1-й хлопець. Де? Де – на тім боці?

Дівчата. Де? (*Відбігають управо.*) Де Купала?

Онися. Та на луці ж! Он же й огнище розложено!

Софія. Он – горить! Дивіться! дивіться! (*Всі товпляться, ніби зазирають.*)

Настя. А може – то рибалки вогонь кладуть?

Онися. Та ні, то – Купала: он же дивіться – видно, як через вогнище скачуть!

Софія. Дивіться! Дивіться! Он одно перескочило, он – друге скаче!

1-й хлопець. Ха, ха, ха! Он которесь упало в огонь. Га, га!

Софія (*й інші*). Ходім! Ходім туди! Швиденько! (*Всі біжать управо. 1-й хлопець – несе з собою й деревце. Зостається сама Онися.*)

Онися. Побігли всі... Ну, тепера вже з певністю всі будуть там... сюди ніхто не прийде...

Ява 9

Свирид, Петро, Кирик (*поза лаштунками пролазять зліва й ховаються під кущами, що закривають папороть; хлопців не повинна бачити Онися, так само – і громада слухає*).

Онися. Моторошно стало тут самій! (*відходить управо*). Де ж це Михайло?.. Повинен би вже прийти сюди... Я боюся!.. У кущах немовби шурхнуло щось...

Ява 10

Михайло (виходить справа).

Михайло. Се ти, Онисю?.. (Підходить до Онисі.)

Онися. Я... я... Добре, що ти надійшов... Усі вже пішли на той бік, на луку.

Михайло. Я знаю! Я бачив усіх тутешніх оддалеки, як бігли туди. Я ж і клопотався про те, щоб там на луці вогнище хлопці розіклали: я відніс туди дров, хмизу, цілий оберемок.

Онися. Нашого хмизу?

Михайло. Авжеж нашого! Я нічого б не пожалував, аби одвернути перешкоду.

Онися. Я тебе бачила там, біля вогнища, а потім я побігла сюди, щоб сказати, що вже вогнище горить там, – щоб ішли туди.

Михайло. Спасибі тобі, що ти клопоталася теж. Тепер, коли хочеш, можеш іти додому.

Онися. Ні, я не піду. Я боюся за тебе.

Михайло. Не бійся. Іди!

Онися. Не піду, не піду! Ні за що в світі не піду. Не жени мене, бо я не піду. Отут сяду й сидітиму. (Сіда знеможена на колоду.)

Михайло. Як хоч. Тільки не думай, що втримаєш мене.

Онися. Я того не думала. Я тільки хочу бути при тобі.

Михайло. Будь, сиди тут. Тільки знай, що се вже буде хутко. По дорозі я забіг до Павла, до шевця; у їх ще не сплять, бо Павло кінча комусь чоботи на завтра; то в його на годиннику було по одинадцятій годині. А поки ж я ще добіг сюди. Виходить, що се буде от-от, незабаром.

Онися. Михасю!.. А може б ти залишив свою думку?.. Страшно!

Михайло. Не кажи мені сього, – я й слухати не хочу! Я думаю тільки, чи стане в мене життя. Я знемігся за весь попередній час; а тепер у мене так тіпається серце, як не розірветься.

Онися. Ой, Боже!..

Михайло. Нічого то, нічого... Вже швидко, швидко! От-от...

Свирид, Петро, Кирик (починають заводити). У-у-у!..

Онися. Ой! *(Закрива голову руками, схиляється на колоду.)*

Михайло *(підходить близько до папороті, напружено дивиться).* Вже починається! От зараз... **Свирид, Петро, Кирик** *(гукають, верещать, гікають).* У-у-у! гі-гі-іі! ге-е-е! гу-у-у!! *(Стукають у щось дзвінке.)* Гу-у-у! гі-і-і! *(Над зіллям підводиться червона квітка).*

Михайло. Квітка!!

Свирид, Петро, Кирик – устають над папороттю; на видах у їх личини: дві схожі на людські обличчя, тільки страшні, – червоні, чорні, з роззявленими ротами; третя личина козяча з рогами; всі простягають чорні лапи до квітки і гукають ще страшніше.

Михайло. Я зірву квітку! Зірву!

Онися *(хапа Михайла за руку).* Михасю! Вони тебе розірвуть!!

Михайло. Геть!! *(Відштовхує Онисю, вона знов падає на колоду.)* Я зірву квітку, зірву!! Вона моя! *(Зрива квітку, галас ущухає, мацапури зникають.)*

Михайло *(держить квітку в руках).* Моя квітка, моя! Я зірвав її – ось вона!

Онися підводиться, зо страхом заглядає на квітку.

Михайло. Треба швидко мовляти!.. *(Голосно, урочисто.)* Я хочу, щоб наша матуся одужали, щоб наша Мати-Україна була вільна, щаслива! О! Який я радий, щасливий.

Онися. Братiku мій! *(Обійма Михайла з-за плечей.)*

Михайло – стоїть, не тямлячись від радості.

Ява 11

Свирид, Петро, Кирик – вискакують у личинах, підбігають до Михайла.

Свирид. Ха, ха, ха!

Онися. Ой! *(Відскакує, вражена.)*

Свирид. Ха, ха, ха! *(До Михайла.)* Ми тебе одурили! *(Зрива*

личину, Петро й Кирик теж.) Одурили! Ми чули в кущах, як ти сього вечора розказував Онисьці про свій замір, побігли додому, добули отсі личини в писаревого хлопця, випросили й червону квітку з кактуса у фершалової дочки, засіли отут і як ти став говорити, що вже пора, ми почали гукати, а далі вистромили над папороттю квітку, на прутику; то ми й гукали. Се наша квітка, а не те щастя, що ти думаєш! Ха, ха, ха!

Михайло. Омана... одурили... *(Опуска руки, киди квітку... хитається...)*

Онися. Ой, Боже мій! Він омліва!.. *(Піддержує Михайла.)*

Михайло. Не руш мене!.. О, Боже!.. Нема нічого!

Свирид. Та чого ти, Михайле, так умліваєш? Ми – жартами!

Петро. Їй Богу, Михайле, – жартами! Ми зовсім не думали, що се тебе так вразить.

Михайло. Геть! Лишіть мене.

Ява 12

Орися – уявляється справа.

Орися *(оглядаючись)*. Що ж се?.. Дівчата вже пішли?.. А се тут хто? А, се ти, Онисю?.. Що ви тут робите самі?.. Що тут сталося? Ви всі такі чудні! Михайле, що з тобою?!

Михайло. Нічого... Я – одурений! У мене нічого нема *(топче квітку долі)*. Ха, ха, ха!

Орися *(перелякана)*. Що тут таке було?

Свирид. Та нічого особливого: ми пожартували з ним!

Петро. Тільки пожартували...

Михайло. Вони одібрали в мене мою надію!

Орися. Що?..

Онися. Та, бачите, Михайло ото чув, що під Івана Купала розцвітає папороть і що як хто зірве ту квітку, не вважаючи ні на що, і як устигне зараз же вимовити, чого б він хотів, то теє збудеться... Михайло назвав папороть і дуже ждав сеї ночі... А хлопці почули, як він говорив мені про свою сподіванку, та й підстроїли, мов би

папороть зацвіла. А самі гукали, кричали в кущах, немов нечиста сила, потім вискочили в личинах; а після того, як він таки зірвав квітку і сказав уголос своє бажання, вони зняли свої личини і стали сміятися.

Свирид. Оце і все.

Михайло (*зірко*). Оце і все...

Орися (*до Михайла*). А чого ж ти побажав? Хотів скарбу добути?

Михайло. Ні, я не думав шукати іншого скарбу, тільки сього: я бажав, щоб наша матуся одужала, та щоб Україна була вільна й щаслива! Але тепер я цей скарб згубив.

Орися. А! От що! То ти, хлопче, не згубив нічого: того, чого ти бажав, можна досягти за помочю правдивої науки, вашу матусю можна вигоїти; так само за помочю вірних синів України наша отчизна може бути вільною і щасливою. Папороть не цвіте ніколи, то байки, цвіт у неї непомітний, на другім боці листя; а хоч би й яка квітка розцвілась, то се було б ні до чого, бо чарів на світі нема. Коли ж ти, хлопче, хочеш пособити матері-Україні, то вчися, працуй, не зраджуй свою отчизну, і коли таких, як ти, буде багато, тоді ми й здобудемо цей дорогий скарб! Повір мені, хлопче!

Михайло. Я вірю вам! Серце в мене відходить...

Орися. Вір, хлопче, вір! Завтра я прийду з лікаркою, давати раду вашій мамі, а потім поговоримо більше й про Україну, як ми маємо краще рятувати її!

Михайло. Спасибі вам, Орисю! Ви мені світ вернули!

Орися. Не гнівайся ж і на товаришів своїх. Україні треба згоди між її синами!

Михайло. Прощаю їм для щастя України!

Написано в Могилеві-Подільськiм
у квітні 1921 року, перед Великоднім Святom.

Публікація Лариси Мірошниченко

Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 104-113.

№ 2

1921 р. Могилів-Подільський. – Поезія О.Пчілки «На доли земному», написана у Могилеві-Подільському.

НА ДОЛІ ЗЕМНОМУ

I

Лагідний Ангол білокрилий
Вернувся знов в оселі Божі
І став, мовчазний та похилий,
Держав вінок – троянди гожі.

Господь трояндам посміхнувся:
– Хороші квіти на землі! –
Та глянув знову і жахнувся:
– О! Кров у тебе на крилі!

Нічого Ангол білокрилий
Не відповів на те словами,
Дививсь на землю вниз похилий,
А очі геть зайшли сльозами...
Здалік земля лежала тихо, –
З тими хорошими садками,
З тими кривавими річками, –
Її вже сутінь повивала
І все шалене, хиже лихо
Наметом сивим покривала...

II

У ясних обладах, де зорі блакитні,
Там, кажуть, лунають всі співи лагідні
Та Господа славлять невиннії хори, –
І тішається райській доли і гори.

Коли б, Анголята, до нас ви спустились,
Коли б на землі між людей опинились
І потім у Божу оселю вертали,
Яких би тоді ви пісень заспівали? –

У небо вернувшись від туги земної,
Від всеї тії боротьби навісної,
Від сліз, що тут люде смутні проливають,
Від річок кровавих, що тут протікають!

Коли б заспівали земною ви думу,
Стиснулась би Ясна Оселя від суму,
І гримнув би, вдарив би грім по роздолах,
По хмарах небесних, по горах, по долах.

Ох, краще, щоб гримнув той грім справедливий
І знищив одразу весь люд нещасливий!

*Сто поетів Вінниччини за сто років. Антологія ХХ століття
/ Упоряд. А.М. Подолинний. – К.: Преса України, 2003. – С. 13-14.*

№ 3

1921 р. грудня 3. Вінниця. – Витяг із протоколу засідання
Ради Вінницького інституту народної освіти про відмову від
переїзду К.Квітки у Вінницю через хворобу.

12. Заслухали повідомлення від професора К.В.Квітки такого змісту: «Складаючи подяку за запрошення з дня 11-го сього листопада під ч. 297, повідомляю, що внаслідок перенесеної в останніх тижнях хвороби стан мого здоров'я дуже погіршав і не дозволяє мені переїхати до Вінниці, отже мушу з жалем відмовитися від посади в Інституті. Климент Квітка».

Уваги. 1) Зазначене повідомлення є відповіддю на запрошення професора Квітки Радою ВІНО після інформацій, які

одержані від лектора В.А.Камінського.

2) Професор К.В.Квітка, як фахівець по новій українській мові та музичній етнографії, був би дуже бажаним лектором Вінницького ВІНО.

3) По тим приватним відомостям, які зараз маються у лектора Камінського, Квітка не може переїхати до Вінниці зараз (в біжучому триместрові), але міг-би працювати в Вінницькім Інституті в слідуєчому (II) триместрові 1921-1922 академічного року.

Приймаючи до уваги повідомлення професора Квітки й обміркувавши всебічно питання, про нього, ухвалили: 1) ще раз звернутися до професора Квітки через В.А.Камінського з запрошенням переїхати до Вінниці на посаду лектора ВІНО в слідуєчому (II) триместрові 1921-1922 академічного року; 2) просити В.А.Камінського з'ясувати, з якого менту й які саме наукові дисципліни викладатиме у В.І.Н.О. професор К.В.Квітка, – аби своєчасно можна було клопотатися перед Губпрофосом про призначення К.В.Квітки лектором Вінницького ВІНО.

ДАВіО, ф. Р-1941, оп. 1, спр. 15, арк. 38-38 зв. Оригінал.

№ 4

1923 р. лютого 6. Могилів-Подільський. – Автобіографія Ісидори Косач-Борисової.

Curriculum vitae.

Родилас[ь] в Ковельском уезде Волынской губ. в 1888 году. Гимназию окончила в Киеве (Фундуклеев) 1905 году. По оконч[ании] гимназии поступила на Петроградские Стебутовские сельскохозяйств. курсы, но заболев тяжелой формой малярии, принуждена была оставить учение в Петрограде. Осенью 1906 года, выдержала конкур[сное] испытание, поступила в Киев[ский] политехнический институт на сель[ско]хозяйств[венное] отделение. Окончила агрономич[еское] отдел. Киев. Политех. в январе 1911 года. Тотчас по окончании высшей школы служила

непродолжит[ельное] время в Васильковс[ком] уезд. земстве (Киев.губ.), а с осени, желая специализир. по опытной агрономии и интенсивн. культур, поступила практиканткой в Кишиневскую опытную станцию при Бессараб. училище виноградарства и виноделия. Названную практику окончила в 1912 г., предста[вив] отчет об исполненной работе, который был одобрен Департамент. Земледелия. Продолжительное время работала в химической лаборатории Бессараб. опытной станции, производя анализы вин и фальсификатов вин. Вследствии болезни, малолетства дочери и других семейных обстоятельств служить не могла до 1918 г. С 1918 года начала преподаватель[скую] деятельность: сначала в гимназии Ващенко-Захарченко (Могилев-Под[ольский]) преподав. естествен. историю и украин[ский] язык; затем в труд. школах № 5 и 6 (Могилев-Под[ольский]) тоже естествознание и теорию словесности и историю украин[ской] литер[атуры]. В 1920-21 гг. преподав. в социаль[но]-эконом[ической] школе № 2 (Мог[илев]-Под[ольский]) естествен[ные] науки (физиол[огию] человека и анатомию, химию) и географию. С 1922 г. преподаю на Могилев. педкурсах химию и географию и в Могил[ев]-Под[ольском] Агротехникуме химию.

Исидора Борисова

ДАВіО, ф. Р-254, оп. 1, спр. 1183, арк. 79-79 зв. Копія.

№ 5

1923 р. березня 20. Могилів-Подільський. – Автобіографія
управителя Могилів-Подільського сільськогосподарського
технікуму Ю.Г.Борисова.

Родився в 1886 р. в с.Верхівці Могилів[ського] повіту на
Поділлію; батьки селяне того ж села.

По закінченню реальної школи у Києві, у 1906 р.

поступив в Київ. Політехн. інститут на сіль[сько]господ[арський] відділ.

Після закінчення інституту в січні 1911 року, відбув військову повинність «вольноопределя[ющимся]». У 1912 р. служив участков[им] агрономом в Бердичевському повіт. зем. на Київщині, а з грудня 1912 р. поступив на службу повіт. агронома Могилів-Под[ільського] земства, де служив до початку війни 1914 р. Працюючи по громадській агрономії, організував сіль[сько] госп[одарські] курси, на котрих приймав участь також як лектор; взагалі приходилось багато працювати по розповсюдженню сіл. гос. відомостів серед селян позашкільним шляхом.

З кінця 1914 р. до серпня 1918 р. пробув в Австро-Угор[ському] полоні, де використовував час для ознайомлення з німецькою сіль[сько]господарською літературою та поповнення відомостів по спеціальности. Повернувшись з полону на Україну знов заняв місце повітов[ого] агроном[а] у Могилів-Под[ільському] земстві.

По вступу до Могилева Радянської влади у 1919 р. займав посаду завідуюч. підвідділом Радянських господарств, а потім і завідуюч. повітземвідділом.

З грудня 1920 р. по жовтень 1922 р. завідув. підвідділом сіл.госп. та земл.; організ. Сіл. госп. курси, на котрих читав лекції; також читав лекції курсантам партшколи.

Одночасово був також членом колегії Управ. Совхозами.

З серпня 1921 р. і до сього часу працюю як Управитель Технікуму по організації шкільної та господар[ської] частини його, а також читаю лекції по ботаніці, одночасово читаю лекції на Педкурсах по агрономії.

З 1-го жовтня 1922 р. залишив службу у повітземвідділі, щоб виключно зайнятись педагогіч. та господар. справами Технікума та Педкурсів.

(підпис)

ДАВіО, ф. Р-254, оп. 1, спр. 1183, арк. 66-66 зв. Копія.

№ 6

1923 р. березня 20. Могилів-Подільський. – Автобіографія лектора Могилів-Подільського сільськогосподарського технікуму М.В.Кривинюка.

Curriculum vitae.

Родился 1871 году в крестьянской семье в с.Гнойнице Плужанской волости Острожского уезда Волынской губ[ернии]. Здесь у отца была хата с огородом, полевой земли не было, почему отец служил у помещика того же села.

Учился первоначально в сельской школе. По окончании её был отдан отцом в Острожскую шестиклассную в то время прогимназию, где с VI кл. стал прирабатывать на жизнь. По окончании прогимназии рискнул поехать в 7-й класс Житомирской гимназии (отец мог поддерживать меня только в своем уездном городе натурой по преимуществу). В Житомире существовал на заработок от репетиторства.

По окончании гимназии в 1894 г. поступил в Киевский Университет на физико-матем. факультет по естест.-историч. отд., где на третьем году ученья был арестован по ордеру Киевского Жандармского Управления. В тюрьме просидел 14 ½ месяцев и в 1899 году был сослан на 2 года под гласный надзор полиции в Астраханскую губ.

По явке в Астрахань (по проход. свид.) был наравне с другими ссыльными оставлен в Астрахани, а не выслан куда-нибудь в уездный город, как предписывалось из Киева, т.к. губернатор предпочитал, чтобы «ссыльные были поближе к нему». В Астрахани пробыл два с лишним года и служил там в Городской Управе, в Астрахани была нужда в интеллигентных работниках, почему губернатор утверждал ссыльных на службе в государственных и общественных учреждениях.

По прибытии с ссылки возвратился 1901 г. в Киев и стал предпринимать там к поступлению вновь в Университет, где мне было отказано, как было отказано в других университетах, куда я

обращался. Не желая отказаться от продолжения учения, я стал изыскивать способы для поездки в заграничный университет, и осенью 1903 г. был уже студентом Львовского политехникума (по механичес. отдел.). Тут я очутился в крайней нужде вследствие невозможности найти заработок, однако решил не сдаваться, и весной 1904 года отправился в Прагу попытать там счастья, и в результате, осенью 1904 года я был студентом Пражского политехникума (по тому же механич. отд.). Заработок здесь я действительно имел, зато времени для своих школьных занятий почти не было, – учение должно было затянуться, т.к. моя преподавательская деятельность поглощала много времени. В Праге я проводил всё учебное время, а на летние каникулы на 2 м-ца приезжал в Киев. В такой приезд в 1907 г., когда после каникул по пути за границу заехал к отцу в село погостить, я был там вновь арестован уездной полицией по приказу, данному Волынским Губернатором за два года до этого и посажен в Острожскую тюрьму, откуда спустя 3 м-ца был выпущен до суда на поруки.

В 1908 г. был судим в Житомире выездной сессией Киев. Судеб. Палаты и благодаря удачному стечению обстоятельств и, особенно, тому, что единственный свидетель обвинения урядник спутал меня с другим лицом, и благодаря этому приписывал мне то, что ко мне вовсе не относилось, и таким образом совершенно запутался в своих показаниях до того, что сам стал «ничего не понимать», я был оправдан. Однако арест задержал меня на Украине более полугода, в то время как в Праге не могли меня долго дожидаться и, таким образом, лишившись заработка и имея семью, я не нашел возможным ехать за границу.

В 1909 г. поступил на службу в 1-е В.-Волынское О-во страхований жизни, а в 1910 г., в связи с перерайонированием О-ва, службу в нем оставил и поступил в Киевское Отд. Волжско-Кам. Ком. Банка, где оставался до ноября 1914 г. в Киев. Отд., а с ноября 1914 г. и до 1920, – до ликвидации банков, – в Екатеринослав. Отд.

В 1920 г. служил в ликвидац. комис. по ликвидации частных банков при Екатеринослав. Губфинотделе и одновременно был в 1919 – 20 acad. году преподават[елем] украинской гимназии. По выходе из Губфинотдела вследствие уменьшения штатов в 1920 – 21 acad. году был преподавателем естеств[енных] наук и математики в Подготовит. к Электротехникуму школе в с. Чаплях Ново-Москов. уезда Екатеринослав. губ.

В 1921 году Екатеринослав. губ. постиг полный неурожай. Спасаясь от голода я вместе с семьей осенью того же года очутился в Могилеве-Подоль[ском], где в

1921 – 22 году служил в сель[ско]хоз[яйственном] отд[елении] Райфилии; а со времени организации в 1922 г. союза сель[ско]хоз[яйственных] кооперативов перешел на службу туда, где служу и по настоящее время, совмещая службу с лекторством в сель[ско]хоз[яйственном] Техникуме без ущерба для обоих учреждений, а с ущербом единственно для себя и семьи.

Начиная с молодых лет, с 7-го класса гимназии и по настоящее время я жил и живу исключительно на личные заработки то от репетиторства, то от службы в общественных и частных учреждениях, то от педагогической деятельности, то вновь от службы в частных, государствен[ных] учрежд[ениях], опять педагогич[еской] деятельности и ныне докатился до совмещения двух трудных обязанностей, требующих от меня много труда и энергии, с материальным обеспечением, граничащим с нищенским, при семье из 4 человек – меня, жены и двух детей. Считаю нужным отметить, что разряды и ставки формально меня вполне удовлетворяющие, а вот реализация требовательных ведомостей неудовлетворительна, благодаря чему и цена разрядов и ставок падает.

(підпис)

ДАВиО, ф. Р-254, оп. 1, спр. 1183, арк. 69-70. Копія.

№ 7

1923 р. червня 12. Могилів-Подільський. – Поезія О.Пчілки
«Надіє, живи!», написана у Могилеві-Подільському.

НАДІЄ, ЖИВИ!

Порожньо в стражденній душі!..
Нема ні надій яснозорих,
Ні думок яскравих, що, наче квітки,
Цвіли десь в обладах прозорих;

Цвіли, в самоті розцвітали
І серце к собі поривали.
Тепер як в печері сумній...

Чи ж то порожнеча – довіку?
Постійна вже туга-журба?
І гіркі жалі без ліку –

Все будуть серденько труїти,
В іржавих кайданах давити?
Ні, ні не довіку одчай!

Недоля тяжкая – минеться:
Сумне лихоліття мине –
І радість, як сонце всміхнеться

Та душу остріє промінням,
Оживить бадьорим тремтінням.
Буває, – на обрїю тьма.

Громадяться сивії хмари,
Здається, що сонце саме
Страшнії поглинуть примари;

І все навкруги омліває,
У чарах лихих пробуває.
Не знати, що діється там,

За хмарами тими важкими,
Лиш блискавка часом свіне,
Вогнями спалахне швидкими,

Та глухо воркоче громота;
Вчувається дальня турбота...
Таємна ця боротьба...

А хмари-почвори лютують
І чорно-зеленою злістю киплять,
То мов перемогу святкують:

Півнеба уже пройняли
Густі, зловорожі вали.
Аж інша вже сила змоглась,

Таємна. Частіш блискавиця
Прорізує хмари мечем,
Дарма що заслони – мов криця;

Вже грім переможно гуркоче,
Злі хмари понищити хоче.
Роздерлася хмара важка,

Вже вітри шматують останки...
І сонечко – сонце ясне –
Зирнуло з блакитної ткани,

Всміхається любо і грає, –
І все на землі оживає!
Душе моя сумна, сумна!

Таку перемогу судилось,
Жадану, й тобі ще діждать?
Чи сонце навек закотилось?..

Ні, ні, не вмирай, моя мріє!
Живи, моя любя надіє!

Жива вода. – 1995. – Травень. – № 5. – С. 3.

№ 8

1923 р. серпня 12. Могилів-Подільський. –
Вірш-присвята О.В.Іванова «Олені Пчілці».

Олександр ІВАНОВ

ОЛЕНІ ПЧІЛЦІ

Коли я в юнацтві читав Ваші книжки,
Ніколи не думав, що прийде той час,
Що десь у глухому кутку доведеться
Зустрітись і потім побачити Вас.
Серед життєвої сумної темряви,
Коли панувала лиш злість навісна,
Блиснув промінь світла, розсіявши мряку,
Той промінь була душа Ваша ясна.
Нехай же вона і надалі нам сяє,
Щоб ми ще прислухались к Вашим словам.
Нехай Ваша слава навіки лунає,
Даючи пораду журливим серцям.

Серпень, 12 дня 1923 р.

Жива вода. – 1995. – Травень. – № 5. – С. 4.

№ 9

1924 р. червня 12. Вінниця. – Опитний лист, заповнений
О.П.Косач-Кривинюк для поїздки за кордон.

Вопросы	Ответы
1. Фамилия, имя и отчество (жены, живущие под фамилией мужей, кроме нее, указывают еще и девичьи. Лица, имеющие несколько фамилий и псевдоним, обяз[аны] указать и их).	Косач-Кривинюк Ольга Петровна.
2. Время и место рождения (год, мес[яц], чис[ло] или возраст, госуд[арство], город и т.д.).	20 июля ст. ст. 1876 г. г.Луцк Волынской губ.
3. Национальность и с какого времени состоите в гражд. СССР (если перешли из иностр., то из какого).	украинская; в гражданстве СССР состою с момента его организации
4. Семейное положение.	замужняя, двое детей.
5. Профессия и чем добывали средства к существованию: а) до 7-го ноября 1917 года, б) после 7-го ноября 1917 года до настоящего времени. (Владельцы капитала указывают его размер, служащие – место службы и должность, учащиеся – учебные заведения, живущие на иждивении указывают на чьем и адрес этого лица или учреждения).	Врач-воспитатель. До 7 ноября 1917 г. служила врачом, за-ведыв. детским патронажем Екатеринославского губ. земства. С 7/XI-1917 по 1/VIII-1921 г. – врачом, завед[ующей] детск[им] патронажем Екатеринослав[ского] Губздрава. С 1/VIII-1921 г. по 1/XI-1923 г. была больна, не работала, находилась на иждивении мужа Михаила Вас[ильевича] Кривинюка, живущего в Могилеве-Под[ольском] в Мало-Греческом тупике д. № 14, по Виноградской ул[ице] д. № 5, и в настоящее время – в Романовском переул[ке], д. № 29. С 1 ноября 1923 г. служу учительницей в Могиле-Под[ольской] трудовой школе № 1.

6. Бывшее сословие.	Крестьянка.
7. В каком профсоюзе состоите и с какого времени (№ проф. билета).	В Робосе с 1 января 1924 г. № билета 6153.
8. К какой политической партии принадлежите и с какого времени, если вышли из партии, то когда и почему (указ. № билета).	Ни к какой не принадлежу и не принадлежала.
9. Не состоите ли и не состояли под судом и следствием и не привлекались ли к ответственности в административном порядке (арест, подписка о невыезде и т.д.). В утвердительном случае указать: кем, где, когда и за что, на какой срок и в каком порядке освобожден от наказания.	Не состою и не состояла.
10. Были ли за границей, если да – укажите когда, в какой стране и по какому делу; если выезжали при Соввласти – укажите кем, когда и за каким № выданы паспорт и визы.	В 1906 г. для усовершенствования в науке, после окончания Петербургск[ого] Медицинского института, ездила в Чехию в г.Прагу, где работала в акушерской клинике известного профессора Павлика. В 1913 г. для ознакомления с постановкой дела призрения брошенных родителями детей была командирована Екатеринославским Губернским Земством в Западно-европейские страны и побывала в главных городах Австро-Венгрии, Швейцарии, Италии, Франции, Англии, Бельгии, Германии. При Советской власти за границей не была.

<p>11. Укажите родственников, находящихся в СССР (степень родства, фамилию, имя, адрес местожительства).</p>	<p>Муж – Кривинюк Михаил, сын – Кривинюк Михаил, сын – Кривинюк Василий, мать – Косач Ольга, сестра – Борисова Изидора; все живут в г. Могилеве-Подольск[ом] в Романовском переулке д. №29.</p>
<p>12. Укажите родственников, находящихся за границей (фамилию, имя, когда выехали из СССР, где прож[ивают] и чем занимаются).</p>	<p>Сестра – Косач-Шимановская Ксения; выехала за границу в 1907 г., живет в Чехии в г. Праге, занимается перепиской на пишущей машинке и дает уроки французского языка.</p>
<p>13. Укажите место вашего жительства, начиная с 1914 г. (город, улица, № дома, № квартиры, сколько времени жили).</p>	<p>С 1914 г. по 18 августа 1921 г. – с.Лоцманская Каменка Екатеринославской губ. и уезда, дом врача патронажа. С 18 августа по 1 сентября 1921 г. – в пути из г. Екатеринослава в г. Могилев-Под. С 1 сентября 1921 г. по настоящее время – в г.Могилев-Под. в Малогреческом тупике д. № 14, по Виноградской ул[ице] д. № 5, по Романовскому переулку д. № 29.</p>
<p>14. Ваш последний адрес (город, улица, № дома и кв., № телефона, сколько времени живете).</p>	<p>Могилев-Под., Романовский переулок д. №29, с 10 мая с.г.</p>
<p>15. Цель поездки [при командировке указать каким учреждением и по какому делу; при поездке по личным делам подробно изложить мотивы].</p>	<p>Еду, чтобы привезти племянницу 13 лет, – дочь сестры Ксении Косач-Шимановской, – по поручению ее отца, а также, чтобы при случае посоветоваться с врачами относительно болезни сердца, которой я страдаю.</p>
<p>16. Куда предполагается поездка [страна, город, когда выезжаете и через какой погранпункт].</p>	<p>В Чехию, в г.Прагу. Выеду непосредственно по получении паспорта через Ленинград и ближайший к нему пограничный пункт, – Кингиссеп, где обыкновенно переезжают границу.</p>

17. Если с вами едут дети, укажите их родственное отношение к Вам, фамилию, имя, возраст каждого.	Еду одна.
18. Как долго предполагаете быть за границей.	В зависимости от совета врачей и устройства дел с племянницей, но не более 1 ½ (полтора) месяца.
19. К заявлению приложено: а) 2 фотографич. карточки. Прилагается по две фотокарточки на каждое лицо, достигшее 10 лет.	

«12» июня 1924 г.

(Подпись) Ольга Петровна
Косач-Кривинюк

Принял «__» _____ 192__ г.

(Подпись принявшего)

ДАВіО, ф. Р-196, оп. 2, стр. 346, арк. 1 зв. – 2. Оригінал.

№ 10

1924 р. вересня 27 (жовтня 10). Могилів-Подільський. –
«Щедрівка» О.В.Іванова, присвячена О.Пчілці.

ЩЕДРІВКА

(Присвячую вельмишановній Олені Пчілці)

Ніч на землю вже злітає,
Щедрий вечір, добрий вечір!*
Людям спокій посилає,
Зорі ясні тихо сяють,
Світло з неба всім кидають.

Ой підемо щедрувати
Добрим людям всім до хати,
Христа Бога прославляти,
Новий рік, що йде, стрічати,
З Новим роком всіх вітати,
Щастя й долі всім бажати.
Ой дай людям, Христе Боже,
Щоб цей рік було все гоже,
Вроди, Боже, нам пшеницю
І усякую пашницю,
Щоб ми тихо проживали,
Тебе Бога вихваляли...

27 вересня (10 жовтня) 1924 р.

Була виконана вперше в м. Могилеві на Поділлі в Георгіївській (грецькій) церкві 1 січня 1925 року на музику Стеценка.

* Приспів «Щедрий вечір, добрий вечір!» повторюється після кожного рядка.

Жива вода. – 1995. – Травень. – № 5. – С. 4.

№ 11

1925 р. березня 29. Київ. – Лист О.Пчілки до О.В. Іванова.

Вельмишановний Олекс. Вас.!

І перший Ваш лист, і цей, що прислалисте через дружину, я, звичайно, одержала. Отак якось не писалося... А оце вже тепер хочу конечно написати, маючи найпевнішу надію, що лист дійде. Дружина Ваша перекаже вам як живемо (тісенько, не дуже вигідно...), а про життя духовне не розпишешся... Та й нащо маю розповідати Вам, як тяжко, як бридко переживати всю ту бридоту, що переживаєш, бачиш тепер навкруги! Ви все це добре знаєте й перебуваєте сами. Може бути тільки те, що як тут більший «центр», то більше всякого паскудства. Боже, скільки всякого хамства, «подхалімства!»... Тим

більше сяють моменти, що зрідка випадають таки й тепер, серед безпросвітньої, сірої мли загальної; такою ясною хвилиною були у нас Шевченкові дні: урочисті два зібрання в Академії і великий, теж урочистий артистичний вечір (від Академії). Яюсь відпочилось душею. Співалось багато Лисенкових творів на слова Шевченка. Ні, ніхто з новітніх композиторів не тільки не переважив, а навіть не дорівнявся Лисенкові! А ще тепер пішла така течія, щоб музичний твір не мав у собі ніякої національної властивости. Це, звичайно, скороминуча дурниця, але вона дражнить на цей час.

Питаєте про мої літературні та видавничі справи, ідуть «через пень-колоду». Більше «лежать», ніж «ідуть». На видання узорів щось не зберуся з грошима; мабуть, почну друкувати хіба після Великодня. Друкуватиму, бачите, своїм коштом («Книгоспілка» мене одурила – сказала на останку, що не має зайвих грошей, бо, нібито, сеї зими (ще з осені) книжки йдуть дуже мляво, а по новій установі треба платити друкарні вперед чималу частину умовлених коштів. Отаке-то!)

Друкуватиму альбом все-таки сама, у лаврській друкарні. Дивна доля сієї друкарні! Як одібрано її в Лаври, то віддано Академії. Академія не мала чим содержувати друкарню і віддала її в аренду «Червоному шляху». «Червоний шлях» теж не вдержав друкарні, і тепер держать її троє людей – Сагал, Ціборкес і Зільберман. Але як хто хоче, то на виданню, випусканому з цієї друкарні, визначається напис, що друковано в «типографії Академії»... Яюсь воно показніш виходить!

Пишу дуже мало і – ніде не міщу, бо те, що я можу писати нікому не потрібне, «не современно». Однак взяла замовлення на таку письменну роботу, що буде з певністю надрукована. Редактор «України» замовив мені написати для сієї часописі мої спомини про Мих. Драгоманова (на 4 друкованих аркуші). Часопись іде добре; таки знаходяться люде, що не жалують грошей на неї.¹ Той журнал держить пристойний, статечний (без «подхалімства»), і разом з тим зміст має – цікавий.

Справи моїх родичів – нічого собі. Мих. Вас.² одержує на своїй посаді 80 р. Його дружина читає лекції укр. мови в скількох

установищах (групі лікарів, групі вчителів і в школі), теж має місячно коло 100 р. Юрій³ одержав місце по своїй агрономічній спеціальності, на 150 р., Дорі обіцяють дати незабаром місце ніби професорське – читати лекції по хімії – в якійсь установі, прилученій до Акад. Наук, чи до Академічного Комітету. Може бути, що те велике свинство, котре зробили Юрію в Могилеві (так нагло й безцеремонно), піде йому на користь, так само як і дружині.

Ваша Муза добре робить, що дає Вам так багато натхнення. Пишіть, колись таки побачить світ!

Нехай не осудить нас Ваша дружина за той малий «комфорт», що ми могли їй дати. Живемо дуже тісно і взагалі не розкішно. А все ж краще перебути кілька день у Києві абияк, ніж стояти десь у гостинниці, бо там тепер платою просто обдирають, або й прямо злодії обкрадають.

Бувайте здорові, та Богові милі! Коріння наше з Поділля вирвано, а через те не сподіваюсь бути там. Пишіть, якщо потреба буде й охота.

Щиро прихильна О.Косач.

¹ Хоч мало – хто з наших людей має їх (прим. Олени Пчілки).

² Мих. Вас. Йдеться про зятя – Михайла Кривинюка, чоловіка дочки Ольги.

³ Юрій Борисів – чоловік наймолодшої дочки Олени Пчілки – Ізидори (Дори).
Жива вода. – 1995. – Травень. – № 5. – С. 3.

№ 12

1927 р. лютого 21. Томашпіль. – Програма тематичного вечора в районній трудовій школі, присвяченого Лесі Українці.

Програма

Відділ I

1. Дитячий інтернаціонал (хор).
2. «Біографія та літ. діяльність Л.Українки» (доповідь учня VI громади Куницького).

3. «Напис на руїні». Вірш Л.Українки (учень V громади Закорчевна та другі).
4. «Не пора, не пора, не пора» (хор).
5. «Слово». Вірш Л.Українки (учень IV громади Круш.).
6. «Не грали нам марші походні» (уч. I гром.).
7. Дві живих піраміди (учні спортгуртка).
8. «Квартет». Байка Крилова (учні II гром.).

Відділ II

1. «Медленно движется время» (хор).
2. Марш Червоної армії (учень III гром. Олійник).
3. «Селянин та робітник» (інсценіровка II гром.).
4. Дві живі піраміди (спортгурток).
5. «Гетьте думи». Вірш Л.Українки (учениця IV громади Напаснюк).
6. «Уперед, хто не хоче конати» (хор).
7. «Собака та кінь» (байка), учні II гром.
8. «Четверо» (учениця V гр. Новіцька).

Відділ III

1. «Світи нам місяць» (хор).
2. «Жаба та кінь» (байка), учні II гром.
3. «О горе нам» (учень IV гром. Жидачев).
4. «Співець» (учениця IV гром. Ліповецька).
5. Жива піраміда (спортгурток).
6. «Місяць ясненький» (уч. VII гр. Гвоздієвська).
7. «До колективу» (учні II громади).
8. «Ой у полі криниченька» (хор).

ДАВіО, ф. Р-847, оп. 1, спр. 220, арк. 49-49 зв. Оригінал.

№ 13

1925 р. серпня 20. Могилів-Подільський.

Лист О.В.Іванова до О.Пчілки

Вельмишановна Ольго Петровна!

Повернувшись з Києва взявся до роботи, себ то покинув усе й весь вільний час віддав «Гайаваті».

Наслідки на сьогоднішній день добрі. Вся «Гайавата» має 22 пісні, а я переписав уже 11 пісень, себ то половину. Коли так справа піде далі, то на 1 вересня «Гайавата» буде закінчена. Так що справа тепер буде за «Рухом». Коли представник видавництва буде у Вас, то скажіть йому, щоб надсилав умову для підпису, а незабаром я надішлю Вам усю переписану начисто «Гайавату». Переписую її для друку на одній половині аркуша. Робота погана, але зміст «Гайавати» такий, що забуваєш про неприємності.

Переписуючи я дещо поправив, а коли Ви захочете виправити, то згожуюсь. У газеті «Комуніст» № 143 (2829) від 25 червня 1929 року були надруковані «мінімальні ставки авторського гонорару». Там зазначена платня за художні твори 100 крб. за аркуш. За вірші, коли вони друкуються в журналах, 60 коп. за рядок, а коли так, то 30 коп. за рядок. Отож не знаю як видавництво підійде до «Гайавати». Чи буде рахувати по аркушах, чи по рядках? Для моєї кишені корисніше, коли б платили за рядки, але сперечатись не доводиться. Коли захтять платити за аркуш, то мушу погодитися й на це. І так уже лежала бідна «Гайавата» цілих 5 років.

Переписуючи я думаю: «А може я роблю зайву роботу? «Гайавати» не надрукують і буде вона знову лежати у мене начисто переписаною?» Отож заспокойте моє серце й напишіть ласкаво: чи є надія на те, що «Гайавата» нарешті побачить світ і вийде в люди?

Тут у нас нічого доброго нема. Буденні спльотки та й більше нічого, але я за «Гайаватою» далекий від них, і думка літає серед отих прерій, вігвамів, томагавків. Після Києва сумненько. Як-ніяк, а в Києві більше культури, більше розумних людей, ніж у нас.

Дружина з дітьми: Серафімою та Святославом шлють Вам своє привітання, а також Ісидорі Петровні з чоловіком і дочкою, цілую Ваші ручки, бажаючи Вам здоров'я й сили. Нетерпляче буду чекати, коли вийде у світ перший том Ваших творів. Пишіть по такій адресі: м. Могилів на Поділлі, Садова вул. № 16. Трудшкола № 8. Олександрові Васильовичу Іванову.

Поспішаю з «Гайаватою», бо з 1-го вересня почнеться навчання в школі і тоді вільного часу буде мало, а тепер є можливість переписувати щоденну порцію. Чекатиму на Вашу відповідь. З глибокою пошаною до Вас Ол. Іванов.

Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України, ф. 28, спр. 736, арк. 1-2 зв. Документ надав В.В.Черняк.

№ 14

2-а пол. 20-х рр. Київ. – Автобіографія О.Пчілки.

КОРОТКІ відомості про життя і працю Олени Пчілки.

Олена Косачова (літературний псевдонім – Олена Пчілка) вродилась у 1850 році (у метриці рік народження – 1849, а ім'я – Ольга. – М.Г.), на Полтавщині, в повітовому місті Гадячому (колишній гетьманській резиденції) в дворянській, поміщицькій сім'ї Петра Драгоманова, що був нащадком давнішої козацької старшини при гетьманському уряді. Сім'я Петра Драгоманова, oprіч земельних маєтків середньої руки в Гадяцькім повіті, мала ще й своє дворище в місті Гадячому, в чудовій околиці над річкою Пслон. В тій оселі й виростили діти Драгоманових, а між ними й Олена Пчілка, без гувернанток, в оточенні тільки своєї двірської челяді, старшої й молодчої, що в ті давні часи ще добре зберігала українські етнографічні ознаки – звичаї, пісні, казки – українську мову. Отже, й Олена Пчілка виростала під тими щиро українськими впливами.

Коли настав для дітей час учитися грамоти й взагалі братися до книжної науки, то тую освіту, як вимагав тодішній час, давано мовою московською; хоч для себе, мабуть, під впливом свого свояка гадячанина Амвросія Метлинського, відомого збирача й видавця українських пісень, Петро Драгоманів займався словесною етнографією українською (записував полтавські пісні й т. ін.). В інтелігентній сім'ї Петра Драгоманова, що одержав вищу освіту в Петербурзі, була, звичайно, досить розпросторена література російська: отже, Олена Пчілка, як тільки стала читати книжки, була обізнана з творами Гоголя, Лермонтова, Пушкіна, і ті твори справляли на неї велике мистецьке вражіння; особливо кохалась вона в таких творах Гоголевих, як оповідання «Тарас Бульба» та «Вечера на хуторі», що мають в собі так багато українського.

По смерті батьковій у 1860 році десятилітню Олену Пчілку одвезено в Київ; там брат її, студент Київського університету (пізніше – відомий учений і публіцист український) (мається на увазі Михайло Драгоманов – М.Г.), помістив свою сестричку в школу, що звалась «Образцовий пансіон для благородних дівчиць». Школа та була напівзакритою (гімназій дівочих в самім початку 60-х років ще не було), хоч жилося в ній значно вільніше, ніж в дівочих «інститутах», а вчителів брано з гімназій хлоп'ячих; учено переважно історії, географії, словесності, звертано велику увагу й на мови та літератури чужоземні.

По скінченню своєї школи (в 1866 році) пробула Олена Пчілка ще який час у Києві, доповнюючи свою освіту читанням та слухаючи «публічних лекцій», що були тоді в великому вподобанню у молоді, в хлопців і дівчат. В домівці ж брата свого, тоді вже жонатого, Олена Пчілка пізналася з цілим гроном молодих українців; між ними були І.Рудченко, П.Житецький, М.Старицький, М.Лисенко й інші; під надиром того оточення О.Пчілка й стала свідомою українкою.

Одружившись в 1868 році з чернігівцем Петром Косачем, теж приятелем Михайла Драгоманова, Олена Пчілка переїздить на Волинь, де її муж займав посаду голови «З'їзду мирових посередників». Волинь зчарувала її, яко край теж український, так мало чим одмінний, по своїх народних властивостях, від

України лівобережної. Отже, Олена Пчілка ретельно зайнялась волинською етнографією, записуванням пісень, і всяких інших знадобів, словесних і інших. Внаслідок таких своїх етнографічних пошукувань Олена Пчілка видала перший на Україні «Збірник українських народних узорів» (зразків вишивання, мережаних тканок і писанок). До того видання, в 30 великих таблицях, Олена Пчілка додала теж велику наукову передмову з поясненням наукової вартости свого систематично зложеного збірника зразків народного мистецтва українського. Матеріал збірника був потім виданий ще тричі, маючи велике розпросторення на Україні.

(Цей альбом необхідно перевидати. – М.Г.).

Пізніш Олена Пчілка видала другу наукову працю етнографічну, зложену теж на основі її знаходів на Волині. Се були «Українські колядки» – збірник з оригінально розподіленим матеріалом і науковим вислідом з поводу трьох категорій подаваних обрядових пісень.

Чисто лексичний матеріал зібраний на Волині, Олена Пчілка віддавала до словників, що складано в різні часи на Україні. А всякі інші словесно-етнографічні знаходи Олени Пчілки на Волині (пісні з мелодіями, перекази народні й інші подібні речі та замітки) міщено в різних виданнях – збірниках М.Лисенка, Антоновича, М.Драгоманова, Комарова й інших та в часописі «Київська старина» («Вертеп», «Національні типи в українській народній словесності»).

Із своїх власних творів словесних Олена Пчілка найперше видала (в Києві) збірничок «Українським дітям», з віршованими своїми перекладами віршів славутніх польських і російських авторів; найбільшим твором у тому збірничкові перекладів була поема Лермонтова «Мцирі».

Майже одночасно надрукувала Олена Пчілка свої «Переклади з Гоголя» («два розмаїті зразки») – «Весняної ночі» й «Записки причинного»; до тих своїх перекладів додала Олена Пчілка й чималу передмову – історично-літературну розправу про певні права української мови, про її здатність до перекладання

нею уславлених творів світової літератури; дано чимало уваги про літературну мову й стиль.

За якимсь часом починає Олена Пчілка містити в галицьких укр. часописах та літературних збірниках свої власні твори – оповідання з життя людового й інтелігентного. Назви тих оповідань, надрукованих у Галичині, а пізніше на Україні, були такі: «Забавний вечір», «Чад», «Маскарад», «Пігмаліон», «Соловійовий спів», «За правдою», «Товаришки», «Ратуйте!», «Народжений у хліві», «Увінчаний співець», «Три ялинки», «Збентежена вечеря», «Півтора оселедця», «Золота писанка», «Статуетка», «Артишоки», «Сосонка», «Кухлик» (останні три оповідання для дітей), «Пожди, баба, нових правів», «Щасливий день поетовий», «Поезія в стилі модерн», «Гостина», «Біла кицька», «Святочне оповідання». В галицькій «Зорі» надруковано 1-шу частину роману Олени Пчілки «Світло добра й любови» (друга частина твору в рукопису зберігається в архіві письменниці – ф. 28. – М.Г.).

З віршів Олени Пчілки надруковано в Галичині й на Україні (в часописах і збірниках) багато; важніші з тих творів – «Думки-мережанки» (ціла збірка), поема «Козачка Олена» (в київському альманахові «Рада») і чимало віршів поодиноких, дрібніших.

Для виховання своїх дітей (між ними була й Леся Українка, пізніше – славутия українська письменниця) Олена Пчілка скількома наворотами переїздила з Волині жити в Києві; проживаючи у цьому великому центрі, брала жваву участь в українському літературному та, по можливості, громадському життю: пособляла редакції «Київська старина», писала в часопись «Труд», працювала в укр. «словарному гуртку», подавала в київському «Літературному обществі», а пізніше – в «Українському клубі», з нагоди ювілейних та інших урочистостей яко член Уряду тих товариств, прилюдні літературні відчити: ті відчити Олени Пчілки, що становили собою часом цілі історико-літературні висліди, були такі: про Гребінку, Гоголя, М. Старицького, М. Лисенка, Міцкевича, Словацького, Ожешкову, Надсона, Кольцова й ін.

Подаючи в «Українському клубі» відчит про Ожешкову,

Олена Пчілка прочитала й свій український переклад чудового оповідання польської славетної письменниці, уміщеному в останньому збірнику Ожешкової, що звався «Gloria victis!». На одній з прилюдних вечірок в «Українському клубі» Олена Пчілка подала теж свій вислід «Новоромантична європейська поезія», додавши зразки її в своїх українських перекладах. З усіх тих відчитів надруковано тільки – про Гребінку, М.Старицького та про М.Лисенка.

З нагоди 25-літнього ювілею самої Олени Пчілки київське «Літературне об'єднання» дарувало їй золотий ніби орден – покрасу: лавровий та дубовий віночок, а в середині цифра XXV та ім'я «Олена Пчілка».

Коли вийшов дозвіл видавати українські часописи (при кінці 1905 р.), Олена Пчілка була соредакторкою тижневика «Рідний край» (у Полтаві), а коли «Рідний край» було в Полтаві заборонено, Олена Пчілка видавала ту часопись уже на свій кошт і страх – у Києві (з кінця 1907 р., п'ять літ).

В «Ріднім краю» Олена Пчілка містила багато своїх публіцистичних та літературних розправ, а разом з тим і творів красного письменства.

Разом з «Рідним краєм» Олена Пчілка видавала (з 1908 р.) першу на Україні дитячу часопись нашу «Молода Україна», що виходила 5 літ. В тій часописі містила Олена Пчілка багато й свого власного писання, чисто літературного (прозою й віршами), опріч того розповіді по «світознанню». З перекладів своїх надрукувала Олена Пчілка в «Молодій Україні» капітальну річ – «Гуліверові мандрування»(Свіфта). З «Молодої України» брано й береться тепер багато знадобу до українських хрестоматій.

В обох часописах (в «Ріднім краї» і «Молодій Україні») Олена Пчілка писала під скількома псевдонімами – Олена Пчілка, Кочубеївна, Колодяжинська, Бабуся.

З творів драматичних Олена Пчілка написала жарт «Сужена – не оужена», комедію «Світова річ» і драматичний етюд «Втрачений рай».

Видаючи «Рідний край», Олена Пчілка випустила особними виданнями (дещо ще й раньше): твори Лесі Українки («На крилах пісень» та переклади з Гейне), Славінського, оповідання Л.Яновської («Горе»), збірник віршів молодого подільського поета Тарноградського («Барвінковий цвіт») і інші.

Останнім часом, уважаючи на велике убожество нашої драматичної літератури для дітей, Олена Пчілка написала 12 п'єс для українського дитячого театру. Деякі з тих п'єс надруковано, і вони йдуть на сцені з великим успіхом.

Таким чином, у своїй довголітній праці на полі української культури Олена Пчілка виступала то яко етнограф-збирач, то яко вчений-досліджувач, то яко драматург та автор інших творів красного письменства (прозорих та віршованих), то яко редакторка та видавниця українських часописів та окремих виданнів, то яко педагог, автор, може, найтрудніших до написання творів – для дітей.

По своїй ідеології Олена Пчілка перше всього – українська націоналістка, гаряча патріотка свого краю, України. По літературному напрямку належить до школи «народників» 60-х років, хоч у своїх оповіданнях не завжди бере зміст з життя людського, а здебільшого – змішаний, із життя народного та змисленницького (інтелігентського). Нема в тих оповіданнях і «боротьби громадських станів» або взагалі «матеріалістичної» основи; здебільшого виступає в них життя людської душі. Спосіб малювання всякого життя в оповіданнях Олени Пчілки – реалістичний, часто з відтінком гумору. Щодо мови в усіх творах Олени Пчілки, то, будучи родом з Полтавщини, мала вона собі найбільше властивим – діалект лівобережний, але, живши довго на Волині, добре пізнала й говірку правобережну і прагнула в своєму писанню робити зграйне поєднання обох діалектів.

Таке місце Олени Пчілки в українській літературі.

Культура і життя. – 1990. – № 10. – 12 березня.

Поділля у долі видатної родини (Бібліографічний список літератури)

Родина Косачів на Поділлі

Книги

Даниленко, В. Ізидора, рідна сестра Лесі Українки: від сталінських таборів до еміграції / Василь Даниленко. – К.: Смолоскип, 2011. – 255 с., іл.

Козлов, М. Леся Українка і Надсон / М.Козлов // Публікації. Статті. Дослідження / Л.Українка. – К., 1984. – С. 171-178.

Костенко, А.І. Леся Українка: худож.-док. біогр. / А.І.Костенко. – К.: Дніпро, 1985. – 393 с.

Лісовий, П.М. Родина Косачів на Поділлі / П.М.Лісовий // Тези доп. шостої Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1988. – С. 32.

Леся Українка: док. і матеріали. 1871-1970 / [відп. ред. С.Д.Пількевич; вступ. ст. М.Д.Деркач]. – К.: Наук. думка, 1971. – 487 с.

Мірошниченко, Л.П. У фондах Музею Лесі Українки [в Києві] / Л.П.Мірошниченко // Публікації. Статті. Дослідження / Л.Українка. – К., 1984. – С. 58-66.

Мищенко, Л.І. Леся Українка в літературному житті / Л.І.Мищенко. – К.: Дніпро, 1964. – 263 с.

Одарченко, П. Славна дочка українського народу Олена Пчілка / П.Одарченко // Українська література: зб. вибр. ст. / П.Одарченко. – К., 1995. – С. 46-66.

Одарченко, П. Пчілка і молодь / П.Одарченко // Українська література: зб. вибр. ст. / П.Одарченко. – К., 1995. – С. 67-78.

Олійник, М.Я. Дочка Прометей: роман: [є про перебування Лесі Українки в Козятині] / М.Олійник. – К.: Веселка, 1977. – 287 с.

Подолинний, А.М. Олена Пчілка у Могилеві-Подільському / А.М.Подолинний // Жити Україною: ст., рец., есе / А.М.Подолинний. – Вінниця, 2007. – С. 83-86; Сл. Просвіти. – 2008. – 7-13 серп. (№ 32). – С.11

Сваричевський, А. Буду жити: [слідами Лесі Українки на Хмельниччині] / А.Сваричевський. – Хмельницький, 1991. –32 с.

Спогади про Лесю Українку / [упоряд, вступ. ст. та комент. А.І.Костенка. – 2-е вид., доп. – К.: Дніпро, 1971. – 483 с.: 13 л. іл.

Українка, Л. До М.М.Коцюбинського: [лист] // Зібр. тв.: у 20 т. / Л.Українка. – К., 1978. – Т. 10. – С. 192-193.

Шапо, Л.С. М.Коцюбинський і Леся Українка / Л.С.Шапо // Матеріали 2-ї наук. конф. пам'яті М.М.Коцюбинського. – Вінниця, 1963. – С. 82-89.

Статті з періодичних видань

Бортняк, А. Зачарована Поділлям: [Леся Українка і Вінниччина] / А.Бортняк // Вінниц. газ. – 1998. – 1 серп.

Бортняк, А. Молодша Лесина сестра: [про родину Косачів] / А.Бортняк // Вінниц. газ. – 1997. – 7 черв.

Бортняк, А. Її подільські дороги і стежки: [Леся Українка та родина Косачів на Вінниччині] / А.Бортняк // Вінниц. газ. – 1996. – 24 лют.

Горобець, М. Будинок на Піонерській: [перебування Олени Пчілки в м.Могилів-Поділ.] / М.Горобець // Вінниц. правда. – 1989. – 22 лип.

Глинський, І. Дорогий серцю спомин: [слід родини Л.Українки на Поділлі] / І.Глинський // Вінниц. правда. – 1971. – 3 верес.

Гринчук, О. Де жила Олена Пчілка / О.Гринчук // Наддністрян. правда. – 1971. – 11 лют.

Гуць, М. «Ні, не вмирай, моя мріє» [невідомі сторінки з життя і творчості Олени Пчілки] / М.Гуць // Жива вода. – 1995. – № 5.

Дробчак, Г. З доброго почину Олени Пчілки: [нові відомості про перебування Олени Пчілки на Вінниччині] / Г.Дробчак // Сіл. вісті. – 1978. – 8 верес.

Дрофань, Л. І правду й боротьбу благословити: [творча діяльн. Олени Пчілки у м.Могилів-Поділ.] / Л.Дрофань // Дивослово. – 1999. – №6. – С. 50-54.

Дрофань, Л. Олена Пчілка: [творча діяльн. Олени Пчілки у м.Могилів-Поділ.] / Л. Дрофань // Укр. мова і л-ра в шк. – 1990. – № 10. – С. 83-87.

Іскорко-Гнатенко, В. До життєпису Олени Пчілки: нові знахідки / В.Іскорко-Гнатенко // Літ. Україна. – 1999. – 24 черв. – С. 3.

Йолтуховський, М. Племінниця Лесі Українки: [проживання сім'ї Косачів у м.Бар] / М.Йолтуховський // Вінниччина. – 1998. – 25 черв.

Камінчук, О. Олена Пчілка: аспекти творчої діяльності / О.Камінчук // Сл. і час. – 1999. – № 6. – С. 12-18.

Коцарєв, О. Сестра Лесі Українки – Ізидора: Портрет на тлі епохи / Олег Коцарєв // Літ. Україна. – 2011. – 2 червня.

Крилов, М. Там, де жила мати поетеси: [про перебування Олени Пчілки в Могилеві-Поділ.] / М.Крилов // Сіл. вісті. – 1971. – 27 лют.

Мірошниченко, Л. До історії архіву Драгоманових-Косачів / Л.Мірошниченко // Укр.мова і л-ра в шк. – 1993. – № 4. – С.41-45.

Мірошниченко, Л. Косачі у Могилеві-Подільському / Л.Мірошниченко // Краяни. – 1998. – 15 серп.

Мірошниченко, Л. Косачі в Могилеві-Подільському: [перебування найближч. родичів Лесі Українки Олени Пчілки, І.Косач-Борисової, О.Косач-Кривинюк, К.Квітки, Ю.Борисова, М.Кривинюка О.Судовщикової-Косач у м.Могилів-Поділ.] / Л.Мірошниченко // Матеріали 1-ї Могилів-Подільської краєзн. конф. – Могилів-Поділ., 1996. – С. 132-135.

Мірошниченко, Л. Олена Пчілка про світ дитини / Л.Мірошниченко, передм. В.Скуратівського “Славетна серед славетних” // Берегиня. – 1999. – № 3. – С. 3-8.

Мірошниченко, Л. Слідами Лесі /Л.Мірошниченко // Літ. Україна. – 1980. – 28 берез.

Мірошниченко, Л. “Український дитячий театр” Олени Пчілки: [в т.ч. про п'єси, напис. у м.Могилів-Поділ. 1920-1924 рр.] / Л.Мірошниченко // Київ. старовина. – 1999. – № 4. – С. 114-125.

Новаківська, Л. Олена Пчілка: частіше доторкатися до народного джерела [письм. про рідну мову та л-ру] / Л.Новаківська // Рід. шк. – 1998. – № 4. – С.14-16.

Новаківська, Л. Подвижницька діяльність Олени Пчілки / Л.Новаківська // Пам'ять століть. – 1998. – № 3. – С. 35-40.

Олена Пчілка у Могилеві-Подільському // Пульсуючі джерела. – 2009. – 31 серп. – С. 7.

Подолян, А. У пошуках морального притулку: [проживання сім'ї Косачів у м.Бар] / А.Подолян // Подолія. – 1998. – 18 лип. (№ 2/3).

Рябий, М. Мати Лесі: [про перебування Олени Пчілки в м.Могилів-Поділ.] / М.Рябий // Наддністрян. правда. – 1969. – 29 серп.

Сваричевський, А. Слідами Лесі Українки по Поділлю / А.Сваричевський // Жовтень. – 1968. – № 8. – С. 107-108.

Скрипка,Т. Рідна по крові й по духу: [про О.П.Косач-Кривинюк, сестру та біографа Лесі Українки] / Т.Скрипка, І.Денисюк // Мистец. і освіта. – 1996. – № 2. – С. 55-60.

Теклюк, В. Коріння наше з Поділля вирвано: [відкрито нові сторінки життя і творчості Олени Пчілки в м.Могилів-Поділ.] / В.Теклюк // Сл. Придністров'я. – 1999. – 15 жовт. – С. 4.

Шалагінова, Л. Сестри: маловідомі сторінки родин. літопису сестер Лесі Українки та її матері Олени Пчілки / Л.Шалагінова // Київ. – 1992. – № 3. – С. 121-126.

Вшанування пам'яті на Вінниччині

Баранчук, С. Вишитий вінничанкою портрет Лесі Українки Кабмін купив для Прем'єр-міністра: [народна майстриня Любов Шаламай створює портр. видат. українців, а ще проводить заняття гуртка вишивання "Поділля" у Вінниц. міжрегіонал. центрі профреабілітації інвалідів] / С.Баранчук // 33 канал. – 2009. – 29 лип. – С. 12.

Бортняк, А. Нехай на любу Україну надивлюсь: [до 150-річчя від дня народж. укр. письм. Олени Пчілки] / А.Бортняк // Вінниччина. – 1999. – 26 черв.

Венцовський, А. Образ людини в дзеркалі усміху: [до 80-річчя від дня смерті Олени Пчілки] / А.Венцовський // Літ. Україна. – 2010. – 7 жовт. – С. 8.

Вербицька, Т. Театр відзначили премією імені Лесі Українки: [Вінниц. обл. укр. муз.-драм. театру ім.М.К.Садовського за виставу «Лісова пісня» присудили уряд. премію ім. Лесі Українки] / Т.Вербицька // 33 канал. – 2010. – 3 берез. – С. 6.

Гнатюк, М. Закохана в красу села: [135 років від дня народж. Олени Пчілки] / М.Гнатюк // Комс. плем'я. – 1984. – 4 серп.

Диба, А. Ще раз про дату народження Олени Пчілки / А.Диба // Сл. і час. – 1999. – № 6. – С. 18-19.

Диба, А. І нарекла себе Оленою Пчілкою: [до 150-річчя від дня народж. укр. письм.] / А.Диба // Літ. Україна. – 1999. – 24 черв. – С. 3.

Дробчак, Г. Досліджено краєзнавцем: [про нар. театр Могилів-Поділ. РБК, який був організов. на поч. 20-х рр. ХХ ст. Оленою Пчілкою] / Г.Дробчак // Сіл. вісті. – 1982. – 16 черв.

Засів Олени Пчілки: [до 150-річчя від дня народж. укр. письм.] // Наша віра. – 1999. – Черв. (№ 6). – С. 9.

Зорук, Б. Вишитий Любов'ю Шаламай портрет Лесі Українки подарували Юлії Тимошенко / Б.Зорук // Вінничанка. – 2010. – № 5. – С. 15.

Іскорко-Гнатенко, В. Народознавчі праці члена-кореспондента Академії наук України Олени Пчілки / В.Іскорко-Гнатенко // Нар. творчість та етнографія. – 1999. – № 4. – С.67-70.

Косачова, О. Моє Curriculum vitae = [Автобіографія] / О.Косачова // Літ. Україна. – 1999. – 24 черв. – С. 3.

Лесин ювілей зустріли біля бюсту: [у Хмільниц. р-ні Вінниц. обл. відбулися урочистості з нагоди 140-річ. ювілею Лесі Українки] // Свобода сл. – 2011. – 9 берез. – С. 8.

Лефтер, С. Неформатна Леся Українка: [до 140-річчя з дня народж. Лесі Українки у книгарні «Є» відбулися літ. читання під назвою «Леся Українка: інша версія», які покликані показати постать письм. в іншому форматі] / С.Лефтер // Вінниччина. – 2011. – 2 берез. – С. 9.

Новицький, А. Маленька, але невтомна бджілка: [до 150-річчя від дня народж. укр. письм. Олени Пчілки] / А.Новицький // Вінниц. газ. – 1999. – 30 черв.

Одарченко, П. Видатна діячка української культури кінця ХІХ – поч. ХХ ст.: [до 150-річчя від дня народж. укр. письм. Олени Пчілки (1849-1930).] / П.Одарченко // Нар. творчість та етнографія. – 1999. – № 2/3. – С. 3-15.

Рудик, І. Вшанували пам'ять Лесі Українки та її родини: [в Бар. район. б-ці відбувся захід, присвяч. 140-й річниці від дня народж. укр. поетеси Лесі Українки] / І.Рудик // Барчани. – 2011. – 25 лют. – С. 8.

Соловйова, А. «Любов. Страждання. Боротьба... І слово»: [у Вінниц. ОУНБ ім.К.А.Тімірязєва відбувся літ.-мистец. вечір «Довго щирими словами до людей промовлятиму я...», присвяч. 140-й річниці від дня народж. Лесі Українки] / А.Соловйова // Вінниц. газ. – 2011. – 15 берез. – С. 8.

Театру ім.М.Садовського присудили премію ім. Лесі Українки: [у номінації «Театральні вистави» за виставу «Лісова пісня»] // Вінничанка. – 2010. – [№ 3]. – С. 5.

Хорунжий, Ю. Горда жіноча душа: [Олена Пчілка] / Ю.Хорунжий // Україна. – 1999. – № 6. – С. 40-41.

Довідкові видання

Баженов, Л.В. Пчілка Олена // Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. / Л.В.Баженов. – Кам'янець-Поділ., 1993. – С. 324.

Баженов, Л.В. Українка Леся // Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. / Л.В.Баженов. – Кам'янець-Поділ., 1993. – С. 382.

Мірошниченко, Л. Косачі в Могилеві-Подільському / Л.Мірошниченко // Подільські криниці: хрестоматія з л-ри рід. краю / упоряд. А.М.Подолінний. – Вінниця, 2001. – С. 13-20.

Міщук, Р.С. Косач-Кривинюк Ольга Петрівна: [(26.05.1877-11.11.1945) укр. письм., пер., медик, педагог. У 20-х рр. XX ст. мешкала в м.Могилів-Поділ. Вінниц. обл.] / Р.С.Міщук // Укр. літ. енцикл. – К, 1995. – Т. 3. – С. 12.

Подолінний А.М. Пчілка Олена // З-над Божої ріки: літ. біобібліогр. словник Вінниччини / упоряд. А.М.Подолінний. – Вінниця, 2001. – С. 281.

Бібліографічні матеріали

Аврахов, Г.Г. Леся Українка: семінарій: літ.-бібліогр. посіб. / Г.Г.Аврахов. – К.: Вища шк., 1971. – 303 с.

Олена Пчілка – талановита письменниця, мудра мати: бібліогр. покажч. / уклад. Е.С.Ксендрук. – Луцьк, 1993. – 34 с.

Леся Українка: бібліогр. покажч. / Львів. держ. наук. б-ка. – Л., 1971 – 81 с.

*Підготувала Т.В.Котуз,
завідуюча відділу літератури та інформації
з питань краєзнавства
Вінницької ОУНБ ім.К.А.Тімірязєва*

Афоризми Лесі Українки

«Чи теплий гад, розпарений на сонці, чи холодний – однаково бридкий!»

«Благословенне слово, що гартує!»

«Завжди терновий вінець буде кращий, ніж царська корона».

«Для гордої і владної душі життя і воля – на горі високій».

«Земля не пекло, люди не прокляті, і радіщі не гріх, а Божий дар».

«Хто не був високо, той зроду не збагне, як страшно впасти».

«З рук смерті люди дістають безсмертя».

«Краса – змагання до досконалості».

«Люди й покоління – се тільки кільця в ланцюгу великим
всесвітнього життя, а той ланцюг порватися не може».

«Хто зрікся всього, а себе не зрікся, не любить той».

«Ту брехню, що справдиться, всі правдою зовуть».

«Смерть – це велика всесвітня, космічна самота».

«Права без обов'язків – то сваволя».

«Поетична мова – це найприродніша мова».

«То не любов, що присяги боїться».

«Не поет, хто забуває

Про страшні народні рани,

Щоб собі на вільні руки

Золоті надіть кайдани!»

«Тільки зрада шлюб християнський розлучити може. А справжній – тільки смерть».

«Терпіть кайдани – то всесвітський сором, забудь їх, не розбивши, – гірший стид».

«Малоросійство – це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна і тотальна капітуляція».

«Язви гоїть вогонь».

ЗМІСТ

Від авторів	3
Частина I	4
Подільські сторінки життя і творчості Лесі Українки	4
Частина II	21
Ім'я Косачів на літературній карті Вінниччини	21
Документи і матеріали	50
Поділля у долі видатної родини (бібліографічний список літератури)	94
Афоризми Лесі Українки	101

Літературно-краєзнавче дослідження

Родина Косачів і Поділля

*Відповідальна за випуск Н.І.Морозова,
директор Вінницької ОУНБ ім.К.А.Тімірязєва*

Авторський колектив:

*К.В.Завальнюк, головний спеціаліст державного архіву
Вінницької області, кандидат історичних наук*

І.М.Журавлівський, культуролог

*Т.В.Стецюк, головний спеціаліст відділу у справах релігій
облдержадміністрації*

Комп'ютерний набір: О.Г.Поліщук, Ю.А.Лужанська

Сканування фотоматеріалів О.В.Стояльникова

*Комп'ютерна верстка, дизайн,
обробка фотоматеріалів, оригінал-макет Н.В.Спиця*

В авторській редакції

Підписано до друку 8.11.2011. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Умов. друк. арк. 6.5. Тираж 1000.